

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE EN VOLKSKULTUUR

Orgaan van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen
de Dienst voor Volkskundige Enquêtes in Vlaanderen
en het Internationaal Studiekomitee voor Ommegangsreuzen

Hoofdredactie: Renaat van der Linden, Marc Jacobs
Godveerdegemstraat 17, 9620 Zottegem

Redaktiesekretariaat en ruildienst: Arnold Eloy
Biblioteek K.B.O.V., Kraanlei 65, 9000 Gent

Redactie: Maurits Broeckhove, Marcel Daem, René Haeserijn, Roeland Van de Walle

Recensiedienst: Marc Jacobs

INHOUD

- L. GELBER. Oorlog en vrede in het levende Vlaamse volkslied 219
W. GIRALDO. Nieuwe gewaden voor de Duitse Volksdevotie.
Bildmeditation und Vierzehnheiligen 233
A. BOONE, S.J. Nederlandstalige Kerkliedboeken van de Jezuïeten
van de 17de tot de 20ste eeuw 238
M. BROECKHOVE. Over Sint-Eligius te Merelbeke naar aanleiding
van de restauratie van zijn geklasseerde kapel. 249
R. v.d. LINDEN. Gewone en gouden spuitpistolen. Tatoeëren van voertuigen,
namen en beelden 261

Levend volksleven

- M. PIETERS. Barbalooi: een nieuwe heilige in het militair kwartier Westackers
te Sint-Niklaas? 265

Redactie

- Hulde aan Prof. Dr. W.L. Braekman 218
R. v.d. LINDEN. Prof. Dr. P. De Keyser en "Het Instituut voor Heemkunde"
Prijs Alfons de Cock 1993 269

Boekbespreking

- Alberic-Joseph Florizoone. Meli, mijn leven.* R.v.d.L. 230
Dat Batement van Recepten. Een secreetboek uit de zestiende eeuw.
Ed. W.L. Braekman. Christian De Backer 231
J. LENSELINK. *Vuurwerk door de eeuwen heen.* R.L. 232
W.A. HAVILAND, *Culturele Antropologie. Ontmoeting met culturen.* R.v.d. L. 270
N. GARNIER, *L'imagerie populaire française.* R.v.d.L. 272
Liber Amicorum Prof. Dr. Jozef Van Haver. R.v.d.L. 275

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent,
het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap,
Krediethank, Generale Bank, Algemeen Beroepskrediet en IPPA.

Voorname Hulde aan Prof. Dr. W.L. Braekman en internationaal geschenk als erebetoon

Op 25 september 1992 hebben geleerden en professoren in de Katholieke Universiteit te Brussel op statige en tevens gemoedelijke wijze hulde gebracht aan Prof. Dr. Willy Braekman, naar aanleiding van zijn emeritaat aldaar.

Na de toespraken mocht de echtgenote van Prof. Braekman bloemen in ontvangst nemen en Chr. De Backer overhandigde aan de gevierde een internationale *Cultuurhistorische Caleidoscoop*, een kanjer van haast twee kilogram, zijn gewicht in goud waard, 590 bladzijden – de vrucht van éénendertig vorsers. De gebundelde opstellen in het huldeboek raken een onvoorstelbare verscheidenheid van takken en vakken. Ze weerspiegelen de veelzijdigheid van thema's, die de gevierde met akkurate wetenschapszin in binnen- en buitenland beoefent. De bio-bibliografie, opgesteld door Chr. De Backer, springt in het oog door twee contrasten: de start in kleinschaligheid te Sint-Lievens-Houtem, waar zijn vader onderwijzer was en twee ooms dit beroep in de buurt uitoefenden. De ontreddering in de Tweede Wereldoorlog noopte de jonge man in dezelfde normaalschool in Sint-Niklaas als zijn vader en ooms een diploma te zoeken. Intussen publiceerde zijn vader met rustige regelmaat bijdragen in het Jaarboek van de Kulturele Kring te Zottegem, op basis van lokaal historisch onderzoek. De weetgierige leerkracht nam zijn zoon mede naar het Rijks- en Stadsarchief en de Universiteitsbibliotheek te Gent.

Met het diploma van regent gaf Willy les in een Technische School te Gent. Eer- en wetgierigheid dreven hem naar de universiteit. Hij gaf parttime les en volgde intussen colleges aan de universiteit. In '63 werd hij assistent aan de R.U.G., doceerde aan het Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, was visiting prof aan de Saint-Louis universiteit op de Filippijnen. Hij beschouwde de wereld ruim en richtte in 1980 een Onderzoekscentrum voor Middeleeuwse en Renaissance-literatuur op, met een eigen reeks publikaties, *Scripta* betiteld.

En hier het contrast met de start: de grootschaligheid in het stijgen en klimmen.

Met medewerkers in binnen- en buitenland liet hij in een tijdsspanne van tien jaar vijftwintig delen verschijnen, waarvan hij er ruim drie vijfde voor zijn deel nam. Op die basis wekt het geen verwondering, dat het Huldeboek zes bijdragen in het Engels bevat.

De Koninklijke Vlaamse Akademie voor Taal- en Letterkunde heeft hem bekroond met de prijs Kultuurgeschiedenis en heeft hem de Leonard-Willemsprijs toegekend voor 1980-81.

Intussen verscheen van zijn hand menige bijdrage in *Volkskunde*, en ook in *Oostvlaamse Zanten*, waarop we uiterst fier en waarlijk dankbaar zijn.

De Redactie

OORLOG EN VREDE IN HET LEVENDE VLAAMSE VOLKSLIED

Oorlog en vrede is een thema met blijvende actualiteit. Vanaf de vóórgeschiedenis van de mensheid, al in het Oude Testament, waar ooit of ergens mensen samenleven of elkaar ontmoeten is er onvermijdelijk sprake van oorlog en vrede: oorlog en vrede tussen staten en volkeren, twist en verzoening tussen burens of in het familiale leven, tussen jong en oud, tussen man en vrouw, tussen rivalen in de kindergemeenschap.

Het volkslied, ook het kinderlied, is een trouwe spiegel van wat in deze situaties in het gemoedsleven omgaat en naar uitdrukking verlangt. Zang voldoet in onvergelijkbaar hogere mate dan het louter gesproken woord aan deze behoefte. De spreektaal blijft uiteraard beperkt tot een mededeling of een omschrijving van een beleving, de zangtaal evenwel, met of zonder formulering van zinvolle tekst, is rechtstreeks de tolk van emoties. Zo kan het volkseigen volks- en kinderlied een kostbare, zo niet de kostbaarste bron van inlichting zijn over historische en actuele levenssituaties en over de stijl om zich daarin zingend uit te drukken.

Twee beschouwingen kunnen er onmiddellijk het actuele belang van het vraagstuk in twijfel trekken. Ten eerste, zang verdwijnt uit ons volks- en kinderleven en behoort tegen het einde van onze eeuw met zijn fenomenale technische opgang en vertechniseerde levensvormen tot het verleden. Ten tweede, gezien het alzijdig open milieu zonder enige grenzen, kan er ten minste bij ons geen sprake meer zijn van een volkseigen melopee.

Nochtans, het volle leven spreekt deze beschouwingen tegen. Nog in de jaren 1975 en zelfs later konden we uit de volks- en kindermond naar inhoud en melodie wezenlijk Vlaamse zangwijzen opnemen. Zij werden ons spontaan aangeboden, zonder enige bedoeling of suggestie van onzentwege. We transcribeerden die opnamen in muziekschrift en lijfden ze in in ons *Volkslied-Archief Alfons Verbist-Lucy Gelber*, berustend in de Muziekafdeling van de Koninklijke Bibliotheek Albert I, te Brussel. Deze bijdrage kan u in de gelegenheid stellen, eigentijdse zang over oorlog en vrede, telkens begeleid door een woordje commentaar, te beleven, wellicht te herbeleven.¹

Door literatuur en geschiedenis hebben we onbewust een welomschreven beeld van een historisch lied. Het is voor ons een naar inhoud, taal en

---

(¹) We verwijzen voor verdere muzikale stoffering van deze bijdrage naar de magistrale uitgave in twee boekdelen van Aurelia, 1982-1983: *Encyclopedie van het levende Vlaamse Volkslied*. Ook alle daar gepubliceerde liederen komen uit het bovenvermelde Volkslied-Archief. Tevens danken we de E.Br. Henri ROOBAERT en Lode PARIJS, f.c. bijzonder hartelijk voor hun redactionele medewerking.

melodie stijlvolle mededeling over beslissende gebeurtenissen in de strijd tussen volksgroepen, volkeren en staten; een model van historische liederen zijn voor ons de geuzenliederen uit de 16e eeuw. Zij leiden ons in tot destijds actuele, bovenpersoonlijke, psychische situaties. Zij documenteren de zangstijl van hun middeleeuwse composities. Alhoewel naar inhoud en situaties eveneens oorlogslieder, verschillen de door ons opgenomen zangwijzen uit de hedendaagse volksmond grondig van het zogenaamde historische lied. Zij zijn de zelfexpressie van een momentele persoonlijke beleving en worden naïef gezongen in de volkseigen melodische trant van de 20e eeuw.

We bieden u als eerste groep van liederen een vijftal zangwijzen uit de eerste en de tweede wereldoorlog aan. Het zijn door de zegspersonen zelf beleefde situaties ofwel herinneringen die de zegspersonen als kind van hun ouders of grootouders nog hoorden zingen. Het eerste en het laatste van deze vijf liederen stellen ons in staat met de zangers de gemoedsreactie van mannen te herbeleven, toen ze, de ene in 1914, de andere in 1940, onder de wapens werden geroepen. Twee verdere deuntjes zijn alom gezongen wijsjes op de heldhaftige houding van de "kleine Belg" aan de IJzer. Een derde deuntje op een bekende Vlaamse zangwijze mag door inhoud en reactie op de repressie na 1914-1918 een diepe indruk op u nalaten.

Lieder: Cat. 7035 / 7629 / 7947 / 2845 / 7718

De muzikale stoffering van onze beschouwingen over oorlog en vrede richt zich nu naar de overdrachtelijke betekenis van dit onderwerp, naar conflictsituaties in het familiale leven. Twist en verzoening in de huiskring zijn inherent aan de samenleving van man en vrouw, van oud en jong alsook tussen opgroeiende broers en zussen. Het volkslied wemelt van dergelijke, sterk gevoelsgetinte situaties. Tevens laten de eenvoud van de zangtaal en de openhartigheid van de mededeling geen twijfel bestaan, dat deze liederen geen "composities" zijn, maar spontane expressie van wat de gesproken taal zou verzwijgen, maar het bewogen hart vrijmoedig uitzingt.

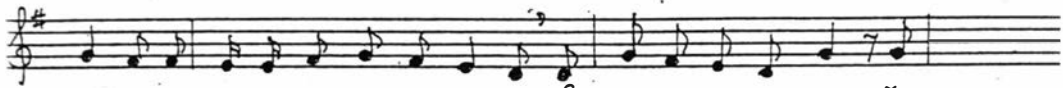
In de drie eerstkomende liedjes gaat het om twist tussen man en vrouw, in het vierde lied om een onnozele botsing tussen een jonge man en zijn meisje, in het vijfde deuntje om een misbruik in het huiselijk leven, waarover de meisjes bij het touwtjespringen zingen. Deze liederen, die we uit de volksmond konden opvangen, zijn prototypen van Vlaamse zangwijzen, en dat zowel tonaal-melodisch als metrisch-ritmisch.

Cat. 7035

Oedelem, 1977

't Is hier niet al te pluis, 't Is be-ter in ons huis Of hier in die ba-

rah-hen te sla-pen op stooi-en zak-hen. En mek een kar-we-brood, 't

krij-ger ons niet dood, En al die mar-me-la-de in een le-pel-tje ge-

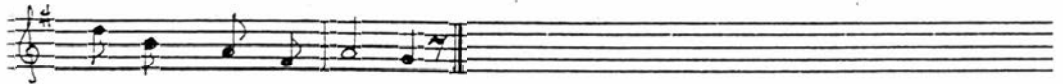
daan: 't Is te wei-nig om te le-ven, 't Is te veel om dood te gaan. Moe-der

lief en wil daar-om niet treu-ren Want de oor-log zal niet blij-ven

deu-ren. En we zijn ge-zwo-ren ka-me-ra-den En we zul-len mal-

kan:der noot ver-la-ten.

R.X. (70 i.)

Cat. 7629

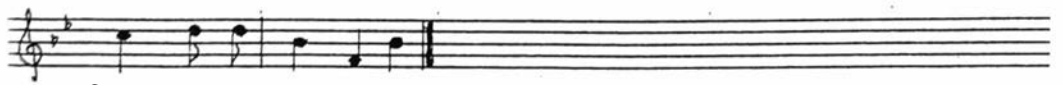
Izenberge, 1978

Pa-pa, hoe zit het aan den Y-zee? Vroeg de kroon-prins aan den

kei-zer. Slecht, mij-ne zoon, wij kun-nen er niet door Want de klei-ne

Belg staak er-voor, ja voor.

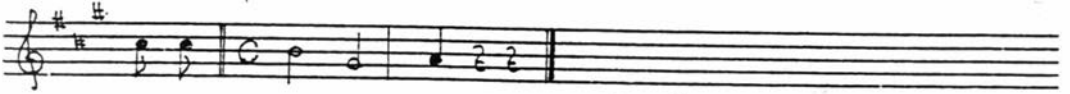
J.R. (70 i.)

- Cat. 7947

Wanzele, 1979

Aan den Y-zer kreesj ole kei-zer Toe-bak, me vol-le zak, Op

zij-ne grij-ze frak.

E.M. (59 j.) : Van vader geleerd.

- Cat. 2845

Eurnhout, 1974

Al wie nog zal lo-pen met den Diks z'n brom-me po-te Zal den bak in gaan,

zal den bak in-gaan. Al wie nog zal lo-pen met den Diks z'n brom-me po-ten

Zal den bak in-gaan. H'e haar af, h'e haar af, H'e haar af mi n

scheer. H'e haar af, h'e haar af, H'e haar af, mi n mes.

E.P. (64 j.)

- Cat. 7718

Kleisbergen 1978

In ne-gen-tien-hon-dert veer-tig Ik werk-tig hier op mijn land.

En ik hoor-de ge olak & oor-log was. En mijn hart dat schoot in brand.

- En ik snap-teg'er mijn gaf-fel, Mijn riek en mij-ne zeis. En 'k fiet-ter'ee

- xes-lier bo-ker-ham men op mee flat-te-keis.
O.D. (63j.)

Liederen: XII39, 932, 754, 8656, 3043

Tot de eigen aanleg van het opgroeiende kind, vooral van jongens, behoort te allen tijde bij ons zowel ook elders, de neiging tot vechten. In groepsverband horen we ze veelal zingend uitnodigen tot strijd of competitie. Spottende deuntjes allerhande komen daarbij eveneens te pas, in het bijzonder als het om contact met naburige dorpen of met wijken van een zelfde stad of gemeente gaat.

Let in de eerste strijdkreet op de kenschetsende zangwijze van zeer beperkte uitgestrektheid. In scherp contrast daarmee, doorleef met "coupeure-bloed" het zwierige Vlaamse zangidoom van de dalende grote septiem.

Cat. XII 39

Opwijk, 1984

- 't Is niet waar, zei So, 't is niet waar, zei So, De blâ zijn beter als de rō, zei So.

- Do's niet waar, zei zijn vrâ, do's niet waar, zei zijn vrâ, De rō zijn beter als de

- blâ, zei zijn vrâ. blâ, zei zijn vrâ!

J. De R. (75j)

- Cat. 932

Ontwaepen, 1969

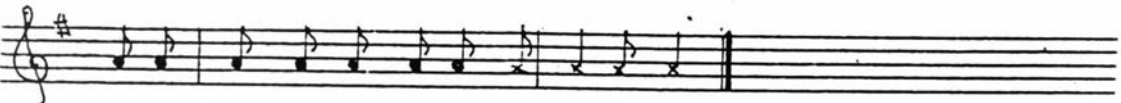
- Op e-nen nieuw-jaar. a-vond de bak-ker sloeg zijn wijf Al met me dit-

- ken klup-pel zo da-nig op keur lijf. De klup-pel wou nie bre-ken,

- het wijf dat wou nie spre-ken. De klup-pel die brak en 't wijf dat sprak

- ende bak-ker viel op zijn ko-ren-te gat.

x.x. (?)

Cat. 754

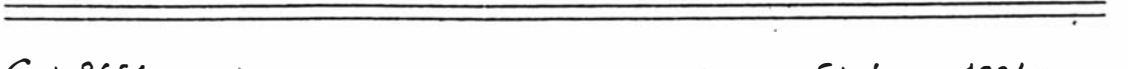
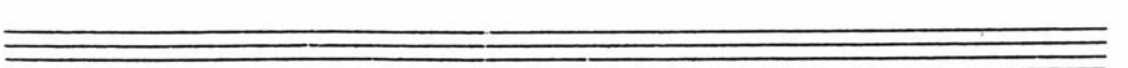
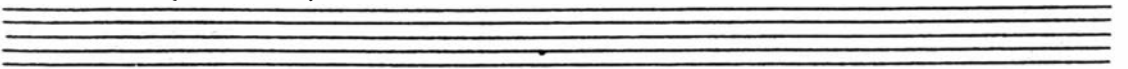
Boekhoude, 1968

-- Jan de man de hoe-ken-mar-chand, Zijn wij-ve-he deed ko-rent-jes. De

--- pan-ne sloeg om de hoe-ken wa-ren krom; Ze vocht ten 'lijke twee ser-pen-tjes. ...
- Kind van grootmoeder geleerd

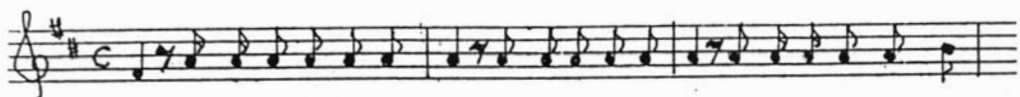
Cat. 8656

Stekere, 1984

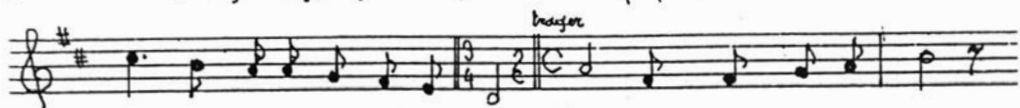

- En zij de gij kwaad dat moe-te gij we-ten, 'k Vaag er fijn mijn hie-len

aan. En ga de gij mij voor bij met u we kop op zij En wilde gij mij niet

zien Daar zit-e. kik veel mee in! Val-saard, maak geen ver-driet,

Want 't eer-ste spre-ken dat doe ik niet. Val-saard, maak geen ver-driet,

Want 't eer-ste spre-ken dat doe ik niet.

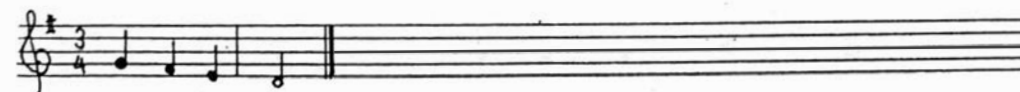
E.D.S. (73 J.)

Cat. 3043

Teper 1969

De kan is ge-bro-ken, De melk is ge-stort. Mijn mae-der zal hij-ven, mijn

ve-der zal slaan.

Meisjes: *konstigeimpas.*

Liederen: 460,374

Echo's uit oorlogstijden, zelfs nog uit de eerste wereldoorlog 1914-1918 blijven tot op heden toe voortleven in gezongen kinderspelen. Ook u kent uit de eigen kinderjaren zeker nog het plezierig spel met rijm en ritme bij het touwtjespringen op de teksten o.m.: Albert en revolver of schiet omver, Elizabeth en bajonette, Yzer en Duitse keizer, Zeppelin en de Yzer in. Hieronder vindt u twee recente voorbeelden uit meisjesmond.

-- Cat. 460

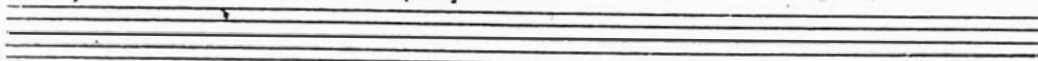
De Klinge, 1969

- Dit is de strijd-kreet Dat-voet-in-di-a-nen. Dit is de strijd-kreet Of het

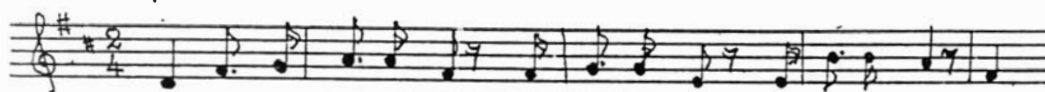

- oor-loof-paad. Hei! Dit is de i;....
Meisjes: in de ronde toe plaatsen springen.

--- Cat. 374

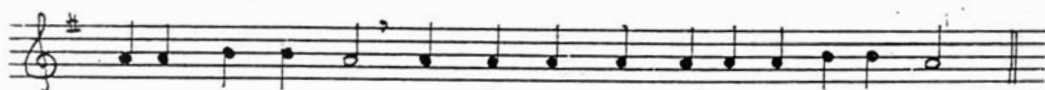
Brugge, 1962

- Vi-vat Cou-feu-re bloed, Cou-feu-re bloed, Cou-feu-re bloed. Vi-

- vat Cou-feu-re bloed, Cou-feu-re bloed is hier! En de Cou-feu-re

- die zo gaar-ne vecht, Die 't En-gel-sstraat-je op zijn gat-je legt!

- Vi-vat Cou-feu-re bloed, Cou-feu-re bloed, Cou-feu-re bloed. Vi-

- vat Cou-feu-re bloed, Cou-feu-re bloed is hier!

E.V.W. (64j.) Lied voor het vechten tegen jongens van de naburige wijk. ---

Liederen: 6823, 4066

Kenschetsende echo's uit de dagen van de bevrijding na de tweede wereldoorlog in 1945 zijn Engelse teksten bij het balspel en rondes allerhande, maar steeds gezongen in de trant van wezenlijk Vlaamse volks- en kinderzang. U lacht reeds? Ja, het ontbrak en ontbreekt onze meisjes tot op heden toe niet aan klucht en apropos.

-Cat. 6823

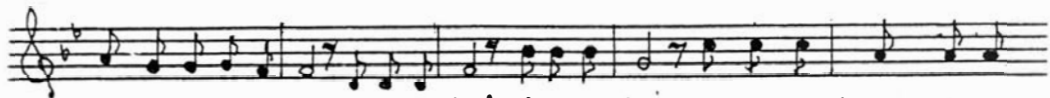
Sint-Benijs-Westzeem, 1965

'k Heb me ze-pa-lin zien vlie-gen Met de duik-se kei-zer in Met zijn krommél-joon

sol-da-ten Vloog te-jij den Y-zer in. Al-berk, Al-berk, ge moet nie b'noemd zijn van

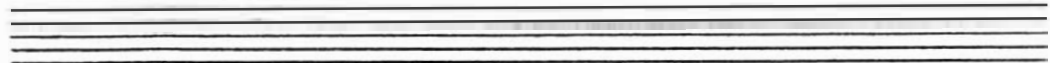

de duik-se re-vol-ver. E-li-sa-berk, E-li-sa-berk, Ge moet nie b'noemd zijn van

de duik-se ba-jo-net.

Koord? X. D. E.-G. (28j.)

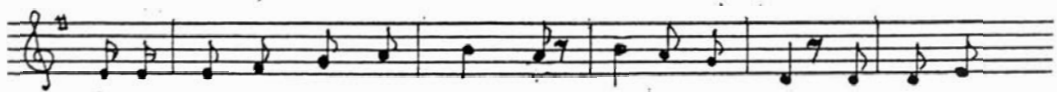

Cat. 4066

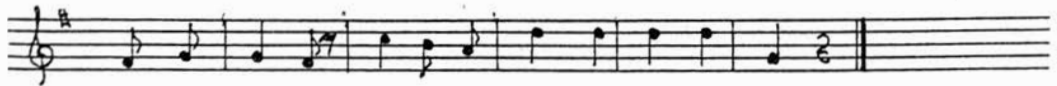
Gonk-Zuid, 4066

Kei-zer op de vlucht kei-ze-er is jong van ja-reen wa-pens in de lucht

En wij trek-ken nase Oost- Uloan-deen. Ei, die ban diet, Hij zal zijn

broek-ver-lie-zen. O va-der-land, O va-der-land.

Meisjes: touwtjespringen.

Liederen: 5705, 2043

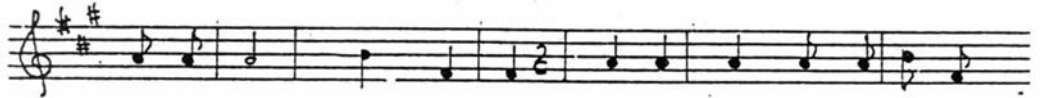
Ten slotte nog een echo uit de kindergemeenschap: de rite van het spel begint met een aftelrijmpje. Dit is omzeggens een toverformule die met onomstreden gezag de rollen verdelst. Het slot, waarin door het tellend gebaar de beslissing valt, luidt meestal: "Pief, poef, paf, en gij zijt af!" Er wordt dus in de verbeelding van de kinderen geschoten, om in de realiteit van hun spel vrede te scheppen en te verzekeren.

Cat. 5705

Vraenhoven, 1977

Mo-ther, mo-ther, mo-ther, what a beau-ty must I be, For two

gent-le-men looked at me. One was blind and the o-ther

could not see. Mo-ther, mo-ther, mo-ther, what a beau-ty must I be!

M. Th. (63 j.) - ~~van de prinsen~~

Cat. 2043

Bassevelde, 1967

One, two, three, a plei-ni, four, five, six, a plei-ni se-ven, eight,

nine a plei-ni ten a plei-ni feest-se-bal.

Meisjes: balspel.

Lied: 3802

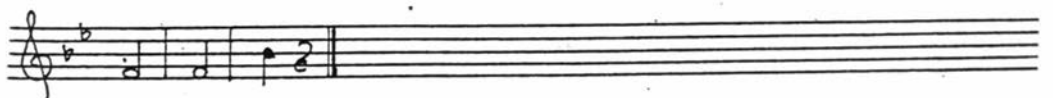
Het volks- en het volkskinderlied zijn een trouwe spiegel van tijdseigen levenssituaties, tevens openhartige expressie van gevoelsgeladen acties

Cat. 3802

Ziekerde, 1973

Al-le In-di- aan-tjes Schie-ten met bo- naan-tjes. Dief, pof, paf. En

gij zijt af!

Meisjes: afspellen

en reacties op alle leeftijden. Het kind groeit, generatie na generatie, op in een volwassen wereld van oorlog, twist en geweld. Het kind in eigen gemeenschap echter en vooral het jonge kind, kent en eerbiedigt spontaan strikte regels om in vreedzame verstandhouding de spelsituatie te regelen.

Laten we hopen en wensen, dat de hedendaagse jeugd naar een toekomst moge streven die, in herinnering aan hun eigen aangeboren, veeleer vreedzame strekkingen, oorlog en twist in het volwassen leven zal voorkomen. Hun liederen zullen dan oprecht de vrede bezingen.

LUCY GELBER

dr. phil, UG, Seminarie en laboratorium voor experimentele,
psychologische en sociale pedagogiek

Met
de sympathie
van de

Generale Bank

BOEKEN

Alberic-Joseph FLORIZOONE. *Meli, mijn leven.* Multimedia, Kattenberg 19, 2000 Antwerpen. Eindredactie: Julien van Remoortere. 1990, 252, 50 ill., 695 fr.

Meli, mijn leven wijst als titel naar een ego-dokument.

In werkelijkheid ontdekt u de boeiende geschiedenis van een dynamische familie, met wortels tot in de dertiende eeuw, 'de grootste Vlaamse stamboom ooit opgetekend', rake anekdoten over Wulpen, het geboortedorp van de manager, schrijvende verwanten, dichters en een musicus.

In realiteit biedt het boek een gedetailleerd levensverhaal, met een herinnering aan overgrootvader, het portret van zijn vader Heliodoor, harde werker en filosoof, een natuurmens en diplomaat, vader van twintig kinderen. Beelden van kinderjaren tekenen spelen, de grote oorlog, de school en een sportieve jeugd, de advertentie van de eerste radio. De jeugd verliep in keihard werken in de familiezaak. *De zoete smaak van honing* zal zijn leven domineren, de oprichting en uitbouw van zijn expo- en verkoopzaal, de voordrachten aldaar, vooral voor gezinnen met kinderen, zijn twee boeken et verhalen voor de bezoekers:

De Bijenkoningin en *De Bijende Vlinder* (heruitgave 1989), het hoog bezoek van prins en koningen, de groten van Burundi, enz. Achtentwintig jaar was een tweede Meli-Meise in het Brusselse gevestigd met een sprookjestuin, een minigolf, een zaal met dansende fonteinen en een conferentiezaal. De aanleg van een autostrade in '58 onteigende dit gebied.

In '45 werd Meli het eerste attractiepark in West-Europa, van een rare voorloper en voorpost gesproken! Een basisfilozofie domineerde: natuur-, dier-, gezins- en kindvriendelijk. Een knap architect, een tuinarchitect en een ornitoloog ofte vogelkundige leverden op korte tijd een

reuzewerk: een hoofdgebouw met strodak, een park vol vogelhuisjes, waterpartijen en watervalletjes bij schilderachtige bruggetjes ...

Op 28 juni '52 heerste hét onvergetelijk feest, met een restaurant voor 350 gasten, terrassen voor 350 personen ... met een wonderbare realisatie over de hele lijn, zelfs met een Meli-mars!

Via voordrachten kwam A.J. Florizoone in contact met duizenden bezoekers. De bezoekers worden voor een ruim deel vrienden, want hij mag bezoekers-van-de-vierde-generatie verwelkomen. Enquêtes verklaren de drijfveer van het bezoek, met een antwoord van velen: uit gewoonte. Het Gulden Boek dateert van 1935 en bevat meer dan twee miljoen aantekeningen. Een goudmijn voor psychologen, sociologen.

De jonge imker van weleer is een man met nationale en internationale faam. Pretparken spelen een bepaalde rol in het volksleven. Hoe dergelijk initiatief groeit en bloeit in uitzonderlijke mate, bewijst dit boek van bladzijde tot bladzijde, van illustratie tot illustratie. De slotzin klinkt profetisch: Dit is mijn eerste en mijn echtste testament. Dit wil zeggen een ego-dokument van de bovenste plank. (*)

R.v.d.L.

(*) Gegevens ontleend aan het doodsbericht: echtgenoot van mevrouw Marthe VAN DOREN, tot dit leven geroepen te Wulpen op 10 maart 1907, zacht in de Heer ontslapen, thuis, temidden van de zijnen op zondag 27 september 1992, voorzien van het sakrament van de heilige kerk. Stichter, bezieler en gedelegeerd bestuurder van de n.v. Meli ...

DAT BATEMENT VAN RECEPTEN. *Een secreetboek uit de zestiende eeuw. Ingeleid en uitgegeven door W.L. Braekman.* Scripta, Mediaeval and Renaissance Texts and Studies 25 (Brussel, 1990) 144 blz. Scripta, Vrijheidslaan 17, 1080 Brussel. Prijs: 700 BF.

Na de heruitgave van het secreetboek *Den Sack der Consten*, die wij hier reeds bespraken, heeft Braekman thans een nieuwe uitgave bezorgd van *Een nieuwe tractaet ghenaeemt dat Batement van Recepten*, gedrukt te Antwerpen door Hans de Laet in 1549, naar het enig bekende exemplaar uit de universiteitsbibliotheek te Gent. Dit secreetboek is een vertaling en bewerking van een vermoedelijk eerste uitgave te Venetië in 1525 die de titel droeg van *Opera nuova intitolata Dificio di ricette*, het Gebouw, het *Edificium*, *le Bâtiment* of het Huis der recepten. De Antwerpse druk uit 1549 is de oudst bekende uitgave in het Nederlands. Het werk viel een grote populariteit te beurt en in de internationale bekendheid die het genoot, speelden de Franse vertalingen een grote rol. In Nederlandse vertaling kende het buiten de door Braekman geboden versie nog twee andere uitgaven: één te Antwerpen in 1551 en één te Rees in 1578. In de loop van de zestiende eeuw zijn trouwens talrijke secreetboekjes gedrukt. In 1513 verscheen te Brussel bij Thomas van der Noot *T'Bouc van Wondre*. Na 1554 kende *Dat Boeck der Secreten Alberti Magni* herdrukken. Plantijn drukte in 1561 *De Secreten. Met de maniere van te destilleren, perfumeren confituren maken ...* In 1558, drie jaar na de originele Italiaanse uitgave, verscheen ook het beroemde boek *De Secreten van den eerw. Heere Alexis Piemontois* van de onder dit pseudoniem schrijvende auteur Girolamo Ruscelli of Roscelli.

Bij de vaststelling dat dergelijke drukken thans (zeer) zeldzaam zijn, of soms alleen als een uniek exemplaar zijn bewaard, stipt Braekman aan dat deze boeken duidelijk bedoeld waren om in de dagelijkse praktijk veelvuldig geconsulteerd te worden. De intense consultering leidde tenslotte tot beduimelde, los uit de band hangende exemplaren

die uiteindelijk als "verbruikt" en onvolledig zijnde werden weggegooid.

Het *Batement* zelf bevat drie delen, *receptbussen* genoemd. Het eerste deel geeft 129 recepten. Dit zijn zowel technische recepten als wondere experimenten. Hier zal men bijvoorbeeld vernemen hoe men geen grijze haren zal krijgen, wat men moet doen om zeep en verschillende verven te maken, om vogels met de hand te vangen, om een kaars te maken die men niet kan uitblazen, om verschillende vruchten in te leggen of konfituren te maken.

De tweede *receptbusse* gaat over het maken van parfums, welriekende zepen, pomades, welriekende wateren, berokingen en telt in totaal 14 recepten (nrs. 130-142).

Het derde en laatste deel behandelt "medicinale secreten", 115 in aantal (nrs. 143-258), eigenlijk remedies tegen allerlei kwalen en ook een reeks recepten bijzonder ten behoeve van de vrouwen. Aangezien in vele recepten rozenolie en plantenwaters gebruikt worden, komen deze basisrecepten eerst aan bod. Voor onder meer volgende kwalen en ziekten worden remedies gegeven: koorts, blaasen niersteen, schurft, steenbuilen, tandzweer, hoest, doofheid, wormen bij kinderen, speen, winderigheid, pokken en pest. Vanzelfsprekend ontbreekt niet een recept voor een pestappel. Naast de reeds aangehaalde verzameling gynaecologische remedies en enkele recepten voor het geslachtsverkeer, komen ook nog enkele middelen voor tegen insecten en diverse dieren, technische recepten voor aas te maken, welriekend poeder en verf.

Van de secreten wordt vooraan in de uitgave een inhoudsoverzicht wordt gegeven. In voetnoot geeft Braekman verklaring van moeilijke woorden en wijst ook op corrupte vormen. Achteraan is een handig glossarium van ingrediënten

opgenomen. Van de planten is de wetenschappelijke naam en de auteursnaam bijgevoegd.

Dit boek, verschenen in een beperkte oplage, is vanzelfsprekend een welkome

aanwinst voor de belangstellenden in de "secrete consten", artes mechanicae-literatuur en de volkskunde.

Christian De Backer

J. LENSELINK. *Vuurwerk door de eeuwen heen.* De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1991, 80, ill.

De auteur beschikt over een bibliotheek in het Koninklijk Nederlands Legermuseum in Delft en hielp in 1977 de "Nederlandse Vereniging ter Bestudering van Munitie en Ballistiek" oprichten. Het spreekt vanzelf, dat de mikrobe van het "vuurwerk" hem symbolisch verteert. Zijn studie omlijnt in hoofdzaak hoe vuurwerk "werkt", vrij technisch, waar de 'opbrengst' resultaat biedt in de speciale effecten, nl. warmte, licht, geluid en beweging. De historie treedt te voorschijn in een kort bestek, met het 'Griekse vuur', de toepassing bij zeegevechten in het Oostromeinse rijk, de kunde in China of India. De handschriften over het wonderde (bus)kruit verschijnen in de veertiende eeuw nog in het Latijn, in de vijftiende eeuw in de landstaal. Het oudste Duitse handschrift dateert uit 1420, de eerste druk daarvan uit 1529.

In de 15de en 16de eeuw vormen vuurwerkers een beperkte groep ambachtshandelaars. Heersers van alle standen waarden hen zeer. Maken van vuurwerk gold als een vorm van tovenarij. Duivelse krachten behoren er tot de dagelijkse realiteit. Talrijke voorstellingen beelden duivel en vuurwerker samen af. Afsteken van vuurwerk hoort van de 15de tot 18de eeuw bij allerlei plechtigheden: aankomst en vertrek van uitzonderlijke gasten, vredesverdrag, huwelijk, geboorte en doop in hooggeplaatste families, religieuze en rederijdersfeesten, met vertoon van een bestaand of nagemaakt paleis, een triomfboog, een historisch

(Treve of Twaalfjarig Bestand te Antwerpen in 1609), bijbels of mytologisch gebeuren. De evolutie in de negentiende en twintigste eeuw wordt bondig uit de doeken gedaan, met scheiding tussen ernst- en lustvuurwerk, de last om geschiedenis van bedrijfjes te achterhalen, o.a. firma's als Kat in Leiden en Ruysch in Utrecht.

Grote feestvuurwerken en kleinvuurwerk houden stand. Kleinvuurwerk neemt toe tijdens de oudejaarsnacht.

Mengen en roeren van Chemicaliën boeien ten zeerste amateur-chemici en nemen een ruime plaats in beslag.

Vuurwerk in de kunst geldt als een eerste verkenning, met een speurtocht in de literatuur (o.a. De Vuuraanbidders van S. Vestdijk, 1947), de muziek, omslagen van catalogi, enz.

Bouw en werkwijze komt te voorschijn als het geheim van de smid. Vuurwerk en veiligheid bewijst, hoe satire en karikatuur kunnen aantreden langs posters. De illustratie is rijk en voortreffelijk. Vlaanderen komt er niet van pas. Alleen E. Pijl, vuurwerker van Antwerpen krijgt een vermelding bij degenen die hielpen. Van Cleemput (sedert 105 jaar!) uit Brussel, Eug. Hendrickx uit Deurne, Heytens Deriemaecker uit Ardooie, Degrijse van Roeselare komen niet van pas. Zie even de Gouden Gids na, onder nummer 5320 en u ontdekt een tiental firma's die ruime keus partikulier vuurwerk kunnen bezorgen.

R.L.

(vervolg blz. 270)

NIEUWE GEWADEN VOOR DE DUITSE VOLKSDEVOTIE

Bildmeditationen und Vierzehnheiligen

Tijdens een verblijf in Baden-Württemberg in augustus 1987 hadden wij al zo'n foldertje ontdekt in de voormalige abdijkerk van Sankt Blasien, maar nu, tijdens een reis door Beieren (april-mei 1991) ontdekten wij er niet minder dan 14, waar anders dan in de vermaarde bedevaartkerk van Vierzehnheiligen.

Landschappelijk aangrijpend verrijzen Vierzehnheiligen en Kloster Banz als twee architectonische juwelen van de Duitse barok tegenover elkaar op de heuvels aan beide oevers van de Main. De huidige bedevaartkerk dateert uit de 18de eeuw, maar vervangt een oudere kapel, die gebouwd werd na het visioen van herder Hermann, die in 1445 het Kindje Jezus te midden van de Veertien Noodhelpers zou hebben gezien. De kerk bezit nog altijd een aparte ruimte bestemd voor de offergaven; naast de votiefschilderijen laten vooral de 18de- en 19de-eeuwse levensgrote, beschilderde wassen kinderen, netjes aangekleed, de hoofden in de haartooi van de tijd, geen enkele toeschouwer onberoerd.

In de devotionalia-stand worden 14 geïllustreerde foldertjes aangeboden, ook "Bildmeditationen" genoemd, waarin telkens een van de Noodhelpers in een directe, eigentijdse taal en stijl bij de bedevaarders geïntroduceerd wordt. De teksten zijn van de hand van Pfarrer Anton Kner uit Rottweil-Rottenmünster; de folders worden verspreid door de Basilika Vierzehnheiligen zelf. De auteur heeft er goed aan gedaan voor de briefvorm te opteren. Zo begint elk foldertje met b.v. "Lieber heiliger Dionysius" of "Liebe heilige Margareta", waarbij hij het gebruik van de vertrouwelijke du-persoon niet uit de weg gaat. Onopvallend maar heel behendig schakelt Kner over naar passages uit het leven en/of de legende van de heiligen en hun onontbeerlijke iconografische attributen, die uiteindelijk een integrerend deel van de brief gaan uitmaken. Op enkele van die teksten willen wij hier nader ingaan.

"Wenn man viel zu schlucken hat ..." is het leidmotief van de meditatie over Sint-Blasius. Voor wie veel te slikken krijgt loopt de maat eens vol. Dan ontploft de samengebalde lading en vallen de scherven nog moeilijk te lijmen. Het "Miteinander" verglijdt naar "Nebeneinander" en ontardt uiteindelijk in "Gegeneinander". In dit stadium heeft men een vertrouwensman nodig bij wie men zijn hart kan uitstorten. Zo iemand ben jij, Blasius, die een kind dat een visgraat had ingeslikt van de verstikkingsdood redde. Zo kan jij de moderne mens in ademnood te hulp komen en hem, zoals het kind uit de legende, weer tot spreken brengen, want het niet-

spreken verstikt de relaties. Kner verwijst naar de twee kaarsen in de hand van de heilige, die de priester op 3 februari tegen de keel van de bedevaarders aandrukt (de "Blasiussegen") om ze voor keelpijn te vrijwaren. Tenslotte doet de auteur een oproep tot de artsen en de verantwoordelijken uit de Witte Sector om het werk van de heilige voort te zetten.

De brief aan de H. Dionysius kreeg de titel "kopflos" mee. Deze heilige, bij ons beter bekend als Sint-Denijs (9 oktober), was de eerste bisschop van Parijs en werd in de derde eeuw onthoofd. Met zijn hoofd in de handen ging hij op stap tot aan de plek waar hij begraven werd en die later de abdij van Saint-Denis zou worden. Zo nam hij plaats in de rij van de kefaloforen, de heiligen die bij hun marteldood het afgehakte hoofd optilden en het een eind verder droegen. Wij zijn vaak "kopflos", omdat wij onze zenuwen niet meer de baas kunnen en al te vlug de moed laten zakken. Wij verliezen zo dikwijls het hoofd, omdat wij alleen met ons hoofd rekenen, alles met het hoofd willen oplossen. Refererend aan de brief van apostel Paulus aan de Colossenzen (I, 18) herinnert de auteur eraan dat de Heer ons hoofd is en dat hij alleen de mens van zijn "Kopflosigkeit" kan redden.

LASSEN
LOS-LASSEN
ZU-LASSEN

Bildmeditation
ERASMUS

De H. Eras(i)mus (2 juni), ooit bisschop van Antiochië, is een boeiende figuur. In het Middellandse Zeebekken werd hij patroon van de zeelieden, die hem afbeeldden met een haspel (windas) waarrond een scheepstouw gewonden was. Maar toen de verering het vasteland introk, werd dit attribuut anders geïnterpreteerd: haspel en scheepstouw werden begrepen als het tuig waarmee men hem tijdens zijn marteldood de ingewanden uit het lichaam rukte. Zo wordt Erasmus in Beieren en Oostenrijk aangeroepen tegen buikkrampen en darmkwalen, vooral onder kinderen. Dit geldt ook voor Vlaanderen. In de Begijnhofkerk van Tongeren, nu bediend door de minderbroeders, hangt een 17de-eeuws

schilderij dat de marteling van de H. Erasmus voorstelt. In de pre-pamperperiode namen de moeders een speld uit de luiers van hun kinderen en prikten die in het schilderij, precies in de buik van de heilige. Dan trokken zij een reeds geofferde speld uit het schilderij en maakten er de luiers mee vast. In de loop der jaren liep het doek ernstige schade op. De geestelijkheid pogde de geplogenheden te kanaliseren en hing naast het schilderij een speldenkussen, met de hoop dat de bezorgde moeders hiervan gebruik zouden maken. Vergeefse moeite, want de traditie zette onverstoort haar weg voort. Groot was onze verbazing toen wij eind mei 1989 nog één (recente) speld in het doek zagen zitten (*). De auteur van de folder refereert natuurlijk aan de marteling en het windas, maar ook aan de dramatische overtocht van Syrië naar Campanië (Italië), toen Erasmus' schip in een storm terecht kwam en als een notedop en met afgeknakte masten heen en weer geslingerd werd. Zo ook is het leven een overtocht, van de ene oever naar de andere, nooit zonder gevaar. Wij klampen ons vast aan vele stutten, ook aan vermeende, maar vergeten al te vaak dat de enige echte stut de Heer zelf is.

DER
TEUFEL
IST
LOS...

Bildmeditation
MARGARETA

"Der Teufel ist los". Zo luidt de titel bij de brief aan de H. Margareta van Antiochië (20 juli), samen met de H.H. Barbara, Catharina van Alexandrië en Dorothea de Virgines Capitales. Zij werd door haar heidense vader verstoten, raakte in een helse strijd met de duivel verward en werd tenslotte vervolgd door Keizer Diocletianus. Aldus beweren "fromme und weise Leute", waarmee Pfarrer Kner hagiografen, historici en volkskundigen bedoelt. Men moet heel wat beleefd hebben om het "Wichtige" van het "Nichtige" te onderscheiden. Nu weet ik, stelt de briefschrijver, dat

(*) J. FRERE, Limburgsche Volkskunde. Tweede reeks. Hasselt, 1928, pp. 89-94. - W. GIRALDO, Volksdevotie in West-Vlaanderen. Brugge, 1989, p. 70.

het boze beginsel niet uit de wereld weg te denken is, dat de duivel bestaat. Hiermee wordt verwezen naar de draak aan haar voeten, in Duitsland beter bekend als "Margaret mit dem Wurm". Zo wordt de heilige voorgesteld als de toevlucht van de moderne mens in zijn strijd met "den viant utter hellen", in welke gedaante hij in ons leven ook moge opduiken.

"An-genagelt, fest-genagelt" is het motto dat past bij de H. Pantaleon (28 juli). Toen hij als lijfarts van Keizer Maximianus de heidense goden de rug toekeerde, liet de keizer hem onthoofden. Volgens de legende werden hem de handen op het hoofd gespijkerd, wat uitgroeide tot zijn traditioneel iconografisch attribuut.

Zowel zijn beroep als zijn legendarische marteling heeft de auteur aangegrepen om een boodschap aan de hedendaagse bedevaarder door te geven. Als jij er niet was, dan moest men jou maar uitvinden, aldus begint de meditatie, want jij bent gewoon onmisbaar in de huidige maatschappij. En met een nauwelijks verholen blaam aan het adres van vele dokters: jij had ongetwijfeld tijd voor je patiënten, jij nam rustig de tijd om te luisteren naar hun fysische klachten en geestelijke problemen. Dat wist de keizerin maar al te goed. Helaas, de jaloersheid heeft je uiteindelijk het leven gekost. Zoals jij zijn er vele "Angenagelte": de verslagenen, de eenzamen, de gekrenkten, voor wie het licht aan het eind van de tunnel gedoofd lijkt. Maar jij leert ons dat niets in het leven "festgenagelt" is, dat er altijd nog een sprankel hoop is, dat de deur altijd op een kier blijft staan. En tenslotte wordt Sint-Pantaleon met aandrang verzocht de artsen en het verplegend personeel, van wie hij de evidente patroon is, te inspireren om de lijdende mens met raad en daad bij te staan.

De ziedende ketel en het hoen als iconografische attributen heeft de auteur niet gebruikt om zijn folder over de H. Vitus (Sankt Veit) (15 juni) op te stellen. De legende wil dat hij onder Keizer Diocletianus in een ziedende ketel geworpen werd, maar er heelhuids weer uitkwam. Hij is patroon tegen o.a. stuipen en vallende ziekte (sint-vitusdans), kwalen van demonische oorsprong; vandaar het gebruik om een zwart hoen te offeren, waarbij de gedachte aan de zondebok niet veraf is. Maar volgens zijn Vita zou hij de zoon van Diocletianus al van een demon bevrijd hebben. Misschien vond de auteur die schilderachtige details wat te bar om er een meditatie aan vast te knopen en gaf hij daarom de voorkeur aan het thema van de jeugd en de klagmuur. Niet ten onrechte overigens, want Vitus was pas twaalf jaar toen hij in Sicilië omgebracht werd. Zo is hij meteen de jongste Noodhelper. De Vitusfolder klaagt de moord op het ongeboren leven aan, de kindermishandeling, de hongersnood en de ongeletterdheid in de ontwikkelingslanden. Bij echtscheidingen zijn de kinderen de eerste slachtoffers. Jongelui vinden geen werk, zij hebben de indruk dat men hen niet nodig heeft en voor het priesterschap tonen zij geen belangstelling. Kandidaat-geestelijken krijgen nochtans een ruimden-

kende werkgever, die geen diploma's, geen toelatingsexamens eist: niemand minder dan Jezus Christus zelf. Heel even verwijft de steller van de brief bij de haan die naast de heilige wordt afgebeeld, maar hij denkt hierbij aan de verloochening van de Meester door Simon Petrus, een idee dat de volkskundigen natuurlijk niet kunnen aanvaarden.

Deze "Bildmeditationen" zijn geschreven voor mensen die nog weleens een religieus geïnspireerde tekst willen lezen, maar geen vrede meer nemen met saaie of honingzoete bespiegelingen, die mijlenver verwijderd blijven van de problemen die de hedendaagse mens bezighouden. Daarenboven is Anton Kner een man met een snedige pen, die dwingt tot lezen, luisteren en nadenken.

Walter GIRALDO

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

- L. ROSENBERGER, *Bavaria Sancta. Bayerische Heiligenlegende*. München, (1948).
- R. KRIS, *Die Volkskunde der Altbayrischen Gnadenstätten*, 3 vol. München-Pasing, (1953-56).
- G. GUGITZ, *Fest- und Brauchtumskalender für Österreich, Süddeutschland und die Schweiz*. Wien, (1955).
- C. & L. HANSMANN, *Viel köstlich Wachsgebild*. München, (1959).
- G. SCHREIBER (unter Mitwirkung von B. Gritsch, H. Hochenegg, H. Lahrkamp), *Die Vierzehn Nothelfer in Volksfrömmigkeit und Sakralkultur*. Innsbruck, 1959.
- K. KOLB, *Wallfahrtsland Franken*. Würzburg, (1979).

NEDERLANDSTALIGE KERKLIEDBOEKEN VAN DE JEZUÏETEN VAN DE 17de TOT DE 20ste EEUW

De ontwikkeling van enige muziekpraktijk in de Sociëteit van Jezus werd aanvankelijk erg verlamd door een paar teksten van de stichter, de H. Ignatius van Loyola. In het zesde deel van zijn *Constituties*, waarin hij het persoonlijk leven van de ordeleden beschrijft, zegt hij o.a.: "Vermits de werkzaamheden, die men op zich neemt om de zielen te helpen, zeer belangrijk zijn, eigen aan ons instituut en zeer talrijk, en vermits anderszids ons verblijf op een of andere plaats onvast is, zullen de onzen geen koorgebed op de canonische tijden houden, zij zullen geen gezongen missen of officies celebreren. Wie die zou willen bijwonen zal wel weten waar hij aan dat verlangen kan voldoen". (*Constituties* nr. 586) Dit strenge voorschrift, dat tenslotte toch uitdrukkelijk ingegeven wordt door de apostolische finaliteit van de orde, wordt elders nog nader bepaald, waar Ignatius zegt "dat er in huis geen wapens mogen voorhanden zijn noch instrumenten voor ijdele dingen". (*Constituties* nr. 266) En hij verklaart nader wat dat inhoudt: "bijvoorbeeld om te spelen en om muziek te maken en profane boeken en dergelijke dingen". (ibid. nr. 268) De reden die hij daarvoor opgeeft zijn "het fatsoen en de decentie".

Hiermee gaat hij dus heel wat verder dan met zijn afwijzing van de liturgische muziek, waardoor hij de beweeglijkheid van zijn orde wil waarborgen. Men zou hieruit een diepe argwaan tegen de muziek zelf kunnen afleiden. Maar er werd een verklaring van hem opgetekend die dat vermoeden tegenspreekt: "Indien ik mijn smaak en de neiging van mijn hart volgde, zou ik het koorgebed en de zang in de Sociëteit invoeren. Ik zal het evenwel niet doen, daar ik inzie dat dit niet Gods wil is". (*Monumenta Ignatiana. Fontes narrativi de S. Ignatio et de Societatis Iesu initiis*, II, p. 337) Ook die bevestiging van Ignatius' liefde voor de muziek moeten we met enig voorbehoud behandelen, wat we lezen bij P. Guillot: "De jezuiten van vandaag schrijven niet, maar zij zeggen dat Ignatius niet méér hield van Palestrina's muziek dan van de Baskische liederen". (*Les Jésuites et la musique*, p. 134) Vermoedelijk willen die jezuiten - én de auteur - daarmee het problematisch karakter van Ignatius' muzikale smaak in het daglicht stellen: zijn artistiek genot werd niet méér vervuld door het oeuvre van de grootmeester Palestrina dan door Baskische volkswijsjes!

Dat alles wijst op een niet eenduidige houding van Ignatius tegenover de muziek, waarvan hij hield en waarvan naar zijn weten ook sommige medebroeders hielden, die hij trouwens wees op de mogelijkheid om kerkmuziek te gaan beluisteren. Deze dubbelzinnige relatie van Ignatius tot het kerklied blijkt dan alweer uit een andere tekst: "Vermits dat deel

van de goddelijke cultus (nl. de zang) in de kerk voldoende krachtig bloeide, heeft God ons niet daartoe geroepen, maar tot andere taken die wij allerwegen op ons nemen". (P. Guillot, op. cit. p. 134)

De generale oversten, die Ignatius opgevolgd hebben aan het hoofd van de orde en de algemene vergaderingen blijven trouw aan de voorschriften van de stichter en urgeren de nauwgezette toepassing ervan. Een naam die regelmatig in de strenge terechtwijzingen terugkomt is die van P. H. Nadal, die lange tijd secretaris van Ignatius was en die aan de provinciaal Petrus Canisius schreef: "Geen enkele regel staat onze paters toe de zang te leren aan de kinders". (op. cit. p. 134) De vijfde generale overste, de Italiaan P. Claudius Aquiviva (1543-1615) verbiedt bovendien zelfs het gebruik van "een begeleidend orgel". (op. cit. p. 134).

Maar een bepaling van de tweede algemene vergadering, in 1565, dus nauwelijks negen jaar na Ignatius' dood, verraadt door bepaalde volmachten die aan de generale overste toegekend worden, dat de zang, niettegenstaande al die bepalingen, toch beoefend werd in de jezuïetenhuizen: "Waar evenwel de zang in de mis en de vespers toch ingevoerd werd, wordt aan de algemene overste de macht verleend, dat gebruik te herroepen of te verbieden, indien hij dat goed vindt". (op. cit. p. 134)

Dat was dus in 1565. Maar reeds in 1561 had P. Petrus Canisius zijn kerstpreken te Wenen opgebouwd op Duitse kerstliederen en in Augsburg zette hij zijn toehoorders aan deze opnieuw te zingen. In een brief aan de overste van de jezuïeten te Keulen noemde hij in 156 die liederen "causa pia et Ecclesiae salutaris" - een vrome zaak en voor de kerk heilzaam.

Dus standvastige dubbelzinnigheid, ook in de orde tegenover het feit van de muziek. M. Härting resumeert die situatie pregnant met de woorden: "De nieuwe orde die gebroken heeft met de monachale tradities van de middeleeuwen en die het koorofficie en het gemeenschappelijk koorgebed afgeschaft heeft, die dus geen belangstelling vertoonde voor de liturgische muziek, zag reeds zeer vroeg het nut in van de kerkzang in de volkstaal, als een zeer belangrijk en krachtig hulpmiddel bij de religieuze opvoeding en vorming van het volk en heeft die met alle kracht gesteund. Met de heroprichting van de vervallen zielzorg en de reorganisatie van geheel het school- en opvoedingswezen werden hiertoe de institutionele voorwaarden en het raam geschapen. Er bestaat geen enkel belangrijk liedboek van de contrareformatie dat niet door jezuïeten uitgegeven werd of geen banden heeft met hun orde". (*Michael Härting, Das deutsche Kirchenlied der Gegenreformation*, in K. G. Fellerer, *Geschichte der katholischen Kirchenmusik*, II, p. 60 s:)

Nu leverde Ignatius' standvastig beklemtonen van het superieur belang van het apostolisch werk meteen ook het platform van waarop de afwijzing van elke muzikale activiteit van de orde zou overwonnen worden. Zo ignoreert geen jezuïet het beroemde woord van de *Geestelijke Oefeningen*, dat verklaart dat "de mens geschapen is om God eer te bewijzen en

Hem te dienen en te eren en aldus zijn ziel te redden. Al de andere dingen op aarde zijn geschapen voor de mens en om hem te helpen in het bereiken van het doel waartoe hij geschapen werd. Daaruit volgt dat de mens in die mate daarvan gebruik moet maken als zij hem helpen tot zijn doel". (*Geestelijke Oefeningen* nr. 23) En het spreekt vanzelf dat de muziek, en vooral het kerkelijk liedboek de jezuiten konden helpen tot hun doel.

Natuurlijk zijn de leden van de jonge orde niet terechtgekomen in een muzikaal vacuum: Noord-Europa lag in de invloedssfeer van de krachtig opzettende reformatie, die veelvuldig - en efficiënt - gebruik maakte van het kerklied. De katholieke gelovigen hebben niet hoeven te wachten op de komst van de jezuiten om liedbundels samen te stellen en uit te geven. Een merkwaardig voorbeeld is de unieke verzameling van psalmvertalingen van Willem van Zuylen van Nyevelt, die in 1540 verscheen onder de naam *Souterliedekens*. Zij werden veelal geschreven op eigen volksliedwijzen en zijn aldus de rijkste bron geworden van de laatmiddeleeuwse Nederlandstalige volksliedwijzen. Een grote en diepgaande invloed hebben die psalmliederen, die "niet van calvinistische, eigenlijk zelfs niet van hervormde herkomst waren" (*G. van der Leeuw, Beknopte geschiedenis van het kerklied*, p. 191) niet gehad. Zij hebben nooit de grote en lang durende populariteit bereikt van de beroemde calvinistische psalmberijming van de voormalige karmeliet Petrus Dathenus, die verscheen in 1566 en gedurende ruim twee eeuwen gezongen werd tot in 1773. In die bundel werden ook reeds enkele liederen opgenomen, die evenwel slechts met enige terughoudendheid in de eredienst gebruikt werden.

Men kende natuurlijk de reeds eerder gedrukte verzamelingen van geestelijke liederen: de nog jonge drukkunst heeft inderdaad een zeer grote rol gespeeld in de verspeiding van reformatorische en contrareformatorische liederen. Daar is bijvoorbeeld ons oudste gedrukte liedboek *Dit is een suverlijc Boecxken* (1508) met godsdienstige teksten en *Een devoort ende profitelyck Boecxken* (1539) waarin we voor de eerste keer in een Nederlands liedboek de noten van de wijzen mee afgedrukt vinden. Vele latere kerkliedbundels hebben uit deze liedboeken geput.

In die eerste gedrukte bundels wordt evenwel nog geen stelling genomen in verband met reformatie-contrareformatie. De controversie treedt pas tegen het eind der 16de eeuw op in het religieus liedboek van Katherina Boudewyns, *Het Prieelken der gheestelycker Wellusten*, dat in 1587 te Brussel verscheen en dat een tweede druk kende in 1603, nog door de dichteres zelf verzorgd en "met enkele stukken vermeerderd". Dr. H. Van Belle, die in 1927 het werk uitgegeven heeft, verklaart in haar inleiding: "Zoals A. Bijns het lutheranisme bestreed, stond C. Boudewyns tegenover het calvinisme". (*Katherina Boudewyns, Het Prieelken der gheestelycker Wellusten*, p. XII).

Pas in de 17de eeuw begint de vloed van geestelijke liedboeken overvloedig te stromen. Daarin nemen dan de bundels, die door jezuiten samengesteld werden, een belangrijke plaats in. Zij kenden de nood der katholieken en probeerden die met hun apostolisch werk te lenigen. Het liedboek zou daarin een grote rol spelen. Toch moeten we hier vooraf verwijzen naar het nogal categoriek oordeel van I. A. N. Knuttel, dat we moeilijk kunnen ignoreren: "Reeds in het laatst der zestiende eeuw vinden wij een vierde richting: de arcadische, vooral door Jezuiten beoefend. [...] Wanneer men ooit van geestelijke liederen mag zeggen dat ze weerzinwekkend zijn, dan van vele dezer zoetsappige, flemerige producten. En niet eenmaal kan men aannemen dat een verwekelijkte vroomheid aan het woord is: er wordt duidelijk geofferd aan de mode. Maar op geheel andere wijze dan door de rederijkers. Die vonden het geestelijk lied in ere, in de mode wil men, en wierpen er zich op uit eierzucht, zonder ware bezieling. Maar de jezuiten vonden de arcadische poëzie in de mode en bedienden zich van haar vormen om toch maar de geestelijke liederen in het leven te houden. Is het rederijkerswerk vaak zielloos, dit is, op enkele uitzonderingen na, als het werk van Adriaan Poirters, eenvoudig mal en daardoor profaan. En als de herders en herderinnen van Bethlehem, als Coridon en Phyllis niet kunnen worden te hulp geroepen dan blijkt eerst recht de dorheid [...] en de praktische nuchterheid der dichters". (*Het geestelijk lied in de Nederlanden vóór de Kerkhervorming*, p. 46 s.)

Nu kan men in de 17de eeuw de kerklieddichters van de jezuiten zeer zeker niet bevlogen noemen en men moet wel een zekere "dorheid en praktische nuchterheid" in hun teksten vaststellen. Maar dat de liedbundels die zij samengesteld hebben (wat niet wil zeggen, dat zij die helemaal zelf geschreven hebben) niets anders leveren dan "weerzinwekkende" en "zoetsappige, flemerige producten", dat is een zo grove veralgemening en een zo grote onhoudbare simplificatie en overdrijving, dat zij zichzelf opheffen en lezers hem daar natuurlijk niet meer kunnen volgen. Bovendien gingen de jezuiten niet anders te werk dan hun katholieke voorgangers en medestrijdende tijdgenoten, die de reformatorische bundels in hun strategie hebben nagevolgd en het is bekend" dat een groot deel van het Lutheraanse liederfonds uit de prereformatorische periode stamt en algemeen bekend was". (*H. Dopf, Musik und Kirchenlied in der Pastoral der Jesuiten*, in *M. Sievernich en G. Switek, Ignatianisch, Eigenart und Methode der Gesellschaft Jesu*, p. 371) Ook de samenstellers van katholieke kerkliedboeken wisten dat en ook de jezuiten hebben in hun verzamelingen oude, min of meer algemeen gekende liederen opgenomen.

En tot slot van onze bespreking van Knuttels vreemdsoortige en eenzijdige veroordeling: Hoe anders en hoeveel ernstiger klinkt het woord van G. van der Leeuw: "De jezuiten waren niet alleen organisatoren en politici, doch ook mystici". (*op. cit.* p. 202)

Maar in de ogen van I. Knuttel vinden de jezuiten helemaal geen genade. Bij de bespreking van de eerst verschenen jezuitenbundel, *Het Prieel der gheestelicker Melodiie* van 1614, onderzoekt hij de principes die de uitgever, P. Bernard van Bauhuysen uit Antwerpen, in zijn inleiding uiteenzet. I. Knuttel citeert: "Ten 3 wasser eene groote foute in alle de vlaemsche liedekens die tot nu toe hebben gedrukt geweest, dat de veerssen hier ende daer, een, twee oft dry syllaben te luttel oft te veel waren hebbende: Ooc daer-en-boven, al-omme warender corte syllaben voor lange, lange voor corte geset, het welc in 't singen een groote onbequamicheyt by brenghet: ten mach niet liegen. ende in dese faute vallen alle de Rhetoriciens ende dichters, hoe goede meesters sy ooc zijn (behoudens haerlieder eere) als sy den sanck oft musijcke niet en verstaen. Soo hebben wy dan onse Rhetorijcke ghebrocht op den Fransoyschen ende Italiaenschen voet, te weten op een sulcke, datter niet een syllabe min of meer en sy dan den sanck is vereysshende". (*op. cit.* p. 81) Het oordeel van I. Knuttel is ondubbelzinnig en gewoon vernietigend, want het is voor hem duidelijk "dat de teksten uit dit en de volgende boekjes, die op 't zelfde standpunt staan, waardeloos zijn en waarom". (*ibid.*)

Daarmee hebben wij het dus over de eerste kerkliedbundel die de jezuiten in het Nederlands samengesteld hebben: *Het Prieel der gheestelicker Melodiie*, in 1609 te Brugge uitgegeven als een derde uitgave. Van vroegere uitgaven is niets bekend. De samensteller is de Antwerpse jezuit P. Bernard van Bauhuysen, geboren in 1575. Hijzelf heeft drie uitgaven van de bundel verzorgd. Hij werd door verschillende confraters bijgestaan, o.a. P. Jan de Tollenaere, die provinciaal is geweest van 1638 tot 1641 en een grote rol heeft gespeeld bij de uitgave van het jubileumboek *Imago primi saeculi*. In de bundel *Het Prieel* heeft hij drie liederen getekend met zijn kernspreuk "Leght Tolle naer Recht". P. B. van Bauhuysen merkte zijn zes bijdragen met de initialen P. B., maar wij kunnen redelijkerwijze veronderstellen dat hij menig overgeleverd lied heeft bewerkt volgens de hierboven geciteerde stelregels.

In haar merkwaardige doctorsdissertatie onderzoekt I. Demarré (*Het Katholieke volksliedboek in Zuid-Nederland in de eerste helft van de VIIe eeuw*) enkele traditionele liederen, die P. Bernard van Bauhuysen in zijn bundel opgenomen heeft, nadat hij ze volgens zijn beginselen bewerkt heeft. Zij concludeert aldus: "van een onverzorgd rederijkerslied met stuntelige verzen" maakte de samensteller van *Het Prieel* een "vloeiend en zangerig" lied. Bij het uitvoeren van metrische ingrepen heeft hij dikwijls de overgeleverde liederen ingekort, waardoor zij "zeer vaak en meestal [...] aan soberheid" wonnen. Van een ander ingekort lied ter ere van het Allerheiligenfeest zegt de schrijfster: "De innig-vrome houding van de dichter, die zijn totale afhankelijkheid van God belijdt, heeft bij deze bewerking aan intensiteit gewonnen. (*op. cit.* p. 83)

Bovendien wijst het grote aantal ontleningen aan oudere liedbundels op de wil van de samensteller om zijn bundel als een voortzetting van het werk zijner voorgangers en de verwantschap met zijn tijdgenoten te doen erkennen. Van de 105 Nederlandstalige liederen heeft hij er 46 aan voorgangers en tijdgenoten ontleend.

Het liedboek van Bernard van Bauhuysen biedt bovendien niet slechts kerstliederen (waarin men trouwens tevergeefs arcadische elementen zoekt), maar ook talrijke Maria-liederen en men ziet bovendien de eerste nederlandstalige catechisatielieder opduiken en een paar heiligenliederen (natuurlijk ook op Sint Ignatius). Zo hoeft het succes van de bundel niemand te verbazen: *Het Prieel* kent in de eerste helft der 17de eeuw zes uitgaven, die relatief snel op elkaar volgen: 1609, 1614, 1617, 1620, 1630 en 1642.

Het werk, waarvan nog steeds een paar liederen kunnen gehoord worden (o.a. Glorieuse violette, Koninginn' van hemelrijck; Heer Jezus heeft een hofken - in de bewerkte versie van *Het Prieel*); Het was een maghet uytverkoren - met een eigen melodie), heeft een enorme invloed uitgeoefend op de liedboeken - al of niet van jezuiten - die later verschenen zijn.

In 1617 verschijnt *Het Paradiis der Gheesteliicker Vreuchden* van een onbekende auteur, die op de 146 liederen van zijn bundel 78 stukken ontleend heeft aan *Het Prieel*. Hij wordt hierin nog overtroffen door de Brusselse jezuit Guilielmus De Pretere (1578-1626), die in zijn liedboek *Gheesteliick Paradijsken der Wel-lusticheden* 142 liederen verzamelt en er daarvan 81 put uit *Het Prieel*. Het aantal heiligenliederen is intussen toch gegroeid. De traditie van het catechisatielied wordt voortgezet en de kerstliederen blijven ruim vertegenwoordigd net als de Maria-liederen. Hierbij valt op te merken dat de jezuit niet alleen bij zijn confrater ging grasduinen. I. Demarré vermeldt nog zes andere bundels waaraan hij zijn liederen heeft ontleend. Tenslotte biedt De Pretere in zijn *Gheesteliick Paradijsken* slechts 36 nieuwe liederen, die blijkbaar niet getuigen van een hoge lyrische vlucht.

Hoewel de invloed van *Het Prieel* in het werk van de jezuit Lodewijk Makeblijde niet erg groot is, moeten we hem hier toch zijn rechtmatige plaats geven.

Hij werd geboren te Poperinge in het hongerjaar 1565, één jaar vóór de eerste beeldenstorm van de Nederlanden, waarbij in stad en omgeving acht priesters door de geuzen vermoord werden. Bovendien had Petrus Dathenus, de dichter van een zeer populair geworden psalmvertaling, in de stad gepreekt met groot succes. In 1586 wordt L. Makeblijde jezuit en hiermee begint hij een nogal bewogen leven, dat hem tenslotte in 1611 naar Delft bracht voor de Hollandse missie. Intussen had hij reeds de eerste Mechelse catechismus geschreven, die in 1609 als boekje van 64 bladzijden verschenen was. Maar in 1618 verschijnt *Den Berch der geestelycker vreuchden, vol hemelsche hoven ende melodieuze lof-*

sanghen. De opvatting van dit liedboek verschilt wezenlijk van de andere gangbare zangbundels, daar het bedoeld was als een getijdenboek, dat het koorofficie in de volkstaal ter beschikking van de gelovigen stelt.

Hoewel Makeblijde in dit liedboek geen teksten uit *Het Prieel* overgenomen heeft (dat deed hij wel vroeger in *Den Lusthof der Gheestelicke Oeffeningen*, 1609, waarin hij uit *Het Prieel* overneemt het lied O Jesu soet der Maeghden croon) volgt hij toch het prosodisch beginsel van P. B. van Bauhuysen. L. Loosen schrijft hierover: "Van dit liedboek [...] moet Makeblijde méér dan oppervlakkige kennis hebben genomen. Dat blijkt alleen al hieruit, dat hij de meeste van zijn melodieën aan *Het Prieel* ontleent". (L. Loosen, *Lodewijk Makeblijde, Hymnen en gezangen*, p. 92)

In 1645 verschijnt de anonieme liedbundel *Den Blijden Wegh tot Bethleem*, die door I. Demarré aangezien wordt als een derde uitgave en die zij op grond van interne eigenschappen aan een overigens onbekend jezuïet toeschrijft. Zeven heiligenliederen zijn aan jezuïeten gewijd (twee aan Ignatius en twee aan Xaverius en één aan elk van de drie zaligverklaarden Franciscus de Borja, Aloysius Gonzaga en Stanislas Kostka). We vinden hier verder nog het catechisatielied van *Het Prieel* terug zoals het lied waarin de jeugd aangezet wordt om naarstig de christelijke leer te komen aanhoren:

Komt me ghy ionghe ieucht,

Komt hoort catechiseren.

Alles saam werden in de eerste twee uitgaven van *Den Blijden wegh* op de 70 liederen 30 nummers aan *Het Prieel* ontleend. Dat gebeurt met een zekere vrijmoedigheid, maar de invloed blijft opvallend. I. Demarré stelt vast dat die invloed in de derde uitgave van 1645 duidelijk afneemt, terwijl de samensteller rijkelijk put in oudere en eigentijdse verzamelingen. De haar bereikbare uitgave telt 65 ontleningen buiten *Het Prieel*.

Omstreeks 1622 verschijnt te Luik een liedboek dat *Het klein Prieel der geestelyker Melodyen* heet en vermoedelijk, volgens I. Demarré, een jezuïetenbundel is en samengesteld werd "voor de Nederlandstalige jezuïetencolleges van het bisdom Luik". (*op. cit.* p. 145) Op 82 liederen worden er 37 overgenomen uit *Het Prieel*, zij het op zeer vrije wijze, zoals trouwens ook het geval is met teksten die aan andere bundels ontleend werden.

Ook in het Noorden publiceert men katholieke liedbundels. Een van de samenstellers, Aegidius Haefacker, geeft onder de schuilnaam Salomon Theodotus in 's Hertogenbosch zijn bundel uit in 1621: *Het Paradijs der Gheestelycke ende Kerckelycke Lof-Sangen*. Hij was een seculier priester, die een erg bewogen leven geleid heeft in een tijd dat het hervormde Nederland door heftige godsdiensttwisten verscheurd werd. Hij stierf twee jaar na de eerste druk van zijn liedboek, dat op een totaal van 162 liederen 40 nummers aan *Het Prieel* ontleende.

Dertien jaar later verschijnt *Den Gheestelijcken Nachtegael*, een groot liedboek (ca 270 pp.) met 181 liederen. De verzameling kende maar één druk, die van 1634, wat waarschijnlijk wijst op een geringe populariteit. Op grond van nauwgezet onderzoek noemt G. J. Helmer (*Den Gheestelijcken Nachtegael, Een liedboek uit de zeventiende eeuw*, pp. 80-98) de Ieperse jezuiet Petrus Maillart als samensteller van de bundel. Hij was geboren te Ieper op 9 februari 1585 en na een bewogen leven in de Hollandse missie - met lange en harde gevangenschap en verzorging van de pestlijders - is hij gestorven in Den Haag op 12 november 1640. De samensteller heeft in zijn bundel heel wat ontleningen opgenomen: 83 liederen werden uit verschillende andere bundels overgenomen, maar ook bij Maillart is de invloed van *Het Prieel* zeer geslonken: het mag nog slechts 14 liederen leveren voor *Den Gheestelijcken Nachtegael*. Bovendien worden de 16de-eeuwse liederen, waarvan bewerkingen in *Het Prieel* verschenen waren, in hun oudere, ongewijzigde versie afgedrukt. De verzwakkende invloed van *Het Prieel* mag ons de enorme populariteit van dit liedboek niet doen onderschatten. Zijn grote betekenis blijkt duidelijk uit het feit dat van de 110 Nederlandstalige liederteksten van *Het Prieel* er slechts 5 niet meer in latere bundels hernomen werden: al de andere worden wél herhaald en twee daarvan vindt men 13 keer terug. Als we daarbij bedenken dat van die herhalingen slechts twee liederen voor het eerst in *Het Prieel* voorkomen, zo mogen we zonder twijfel aannemen dat het liederboek een indrukwekkend document geworden is, dat een brug geworpen heeft van een levend verleden naar een vitale toekomst.

Maar met de tanende invloed van dit liedboek op latere bundels sterft de activiteit van de jezuiten als uitgevers van geestelijke liedboeken niet uit. In 1664 verschijnt *De Nederlandtsche Weer-galm* van Victor a Campis, schuilnaam van de Brugse jezuiet Myleman (1610-1667). Hij was als missionaris werkzaam in Groningen en de Ommelanden. Een jaar na de *Weergalm*, in 1665, verscheen van hem de *Gloriose Triumphwagen*. Onder een andere deknaam, François van der Bruggen, publiceerde hij een paar kleine tractaatjes met ascetisch-polemische strekking. We mogen vermoeden dat hij met zijn schrijfwerk, dus ook met zijn liedboeken, getracht heeft te beantwoorden aan de noden van de mensen bij wie hij als missionaris werkte. Hoewel in zijn eerste verzameling de Maria-liederen reeds goed vertegenwoordigd zijn, werd de *Triumphwagen* vooral ter ere van "de hoog-verheven Moeder Gods, altijd Maagd Maria" samengesteld.

Een andere Vlaamse jezuiet-missionaris, eveneens werkzaam in de Ommelanden, publiceerde een paar jaar later zijn eigen bundel: Christiaan de Placker van Poperinge. Hij werkte van 1649 tot 1690 als missionaris en stierf in 1691. Het liedboek heet de *Evangelische Leeuwerck* en besteedt

veel aandacht aan het evengalie, dat uitvoerig in deze liederen wordt uitgewerkt. Ook de heiligen krijgen een grote plaats.

Een liederboekje met een zeer specifiek doel werd in 1655 te Roermond uitgegeven door Pater Adriaan Poirters, die in 1605 te Oisterwijk geboren werd en te Mechelen overleed in 1674. Hij was werkzaam als volksprediker en hij heeft een bedevaardersboekje uitgegeven onder de naam *Het Pelgrimken van Kevelaer*. Voor het bundeltje heeft hij een beroep gedaan op verschillende andere auteurs, o.a. op de Nederlander Salomon Theodotus. Op de naam van Poirters staan nog enkele geestelijke werkjes zoals *Het Masker van de Werelt afgetrokken* (1646) en *Het Duyfken in de Steenrotse* (1657).

Van de Limburgse jezuiet Johannes van Sambeek zijn twee verzamelingen bekend, die kort na elkaar verschenen zijn. De samensteller werd in 1601 te Gennep geboren en was nagenoeg heel zijn leven werkzaam als missionaris. Hij stierf in 1666 te Harderwijk, waar hij om zijn werk heel wat heeft moeten verduren vanwege zijn religieuze opponenten. De eerste bundel, die verschenen is in 1650 heet *Het gheestelyck Jubilee*. Hij bestaat uit drie delen, die de weg naar de vereniging met Christus bezingen. De tweede bundel, waarvan het handschrift in 1650 beëindigd werd, heet *De Nederlandsche Tortelduyve suchtende naer haer Gayke*. De verwijzing naar de duif, die natuurlijk een bijbelse achtergrond heeft, vonden we reeds in de volledige uitvoerige titel van *Het gheestelyck Jubilee*.

Het tweede liedboek stelt drie wegen voor, waarin primo het einddoel van de mens wordt uiteengezet, secundo het leven van Jezus vanaf de geboorte tot en met lijden en dood overwogen wordt en ten derde bezingt de dichter de verrijzenis van Jezus, die ook de roeping en de bestemming van de mensen is.

Vermoedelijk ca 1670 verschijnt de eerste druk van de bundel *Lust-Hof van Geestelijke Lieden*, die door de uitgever in het voorwoord op de derde druk toegeschreven wordt aan de jezuiet Taddeus Weringa. Deze werd in 1601 te Groningen geboren en hij was daar als missionaris werkzaam van 1639 tot in 1670, het jaar van zijn dood. P. Weringa biedt in zijn bundel liederen voor het kerkelijk jaar, apologetische teksten en ook een reeks oudere liederen.

Van deze tijd af schijnt de inspiratie van de jezuiten haar creatieve motivatie kwijt te raken. De eerste Nederlandstalige liederverzameling na die van Weringa verschijnt in het jubeljaar 1891 te Gent. De samensteller is de jezuiet Everard Weemaes, die aan zijn verzameling de naam *Gezangen* geeft. Met die algemene titel werd een grote vrijheid in de samenstelling gewaarborgd. De bundel levert 375 teksten met 116 ontleende wijzen. Een eerste druk was als "eerste deel" verschenen in 1852 op 2.000 exemplaren en moet volgens het inleidend woord van P. Weemaes een goed succes gekend hebben, zodat de auteur gevraagd werd "of er niet

eerlang een tweede uitgaaf [...] zou verkrijgbaar zijn". In onze geestelijke liedboeken is evenwel helemaal geen invloed van deze bundel waarneembaar.

De verzameling bestaat uit negen "afdeelingen" met als onderwerpen: 1. God; 2. Jezus; 3. God de Heilige Geest; 4. Maria; 5. Engelen en Heiligen; 6. Geestelijke Oefeningen; 7. Geestelijke Mengedichten; 8. Feest- en Treurgezangen; 9. Verscheidenheden.

Het vierde deel, dat over Maria, telt 67 liederen, evenveel als het tweede over Jezus. De inspiratie van P. Weemaes heeft hem voor het vierde deel over de H. Geest slechts vier liederen ingegeven. De laatste twee delen bieden een bonte verscheidenheid van teksten, die lang niet alle geschikt zijn voor religieuze vieringen: jubileumliederen, vaderlandse gedichten, huldliederen aan allerhande persoonlijkheden, voor missionarissen etc.

De inhoud van het negende deel, dat "Verscheidenheden" heet, wordt nader bepaald als "Lierzangen, dichterlijke wandelingen, hekeldichtjes, volksliedjes, enz." en wijkt praktisch helemaal af van de gangbare voorstelling van een religieuze liederbundel. De 116 melodieën werden achteraan samen gegroepeerd en werden vooral uit het romantisch repertorium van de tijd geput.

De invloed van deze bundel bleef gering. Een geheel ander lot viel de verzameling *Hosanna!* te beurt. Het liederboekje verscheen voor het eerst in het Frans in 1902 en werd samengesteld door de jezuïet Jules Lechien. Het bevatte 63 liederen met genoteerde melodieën. Twee jaar later verzorgde P. Van Melle een Nederlandse versie, die talrijke herdrukken kende met een groeiend aantal Nederlandstalige gezangen en een imposante verzameling Latijns-gregoriaanse liederen. Deze bundel heeft nagenoeg de hele eerste helft van de 20ste eeuw een groot succes gekend en moest pas in 1942 wijken voor een liederbundel die enerzijds resoluut aansloot bij de Vlaamse religieuze liedtraditie en anderzijds met zijn Nederlandse volksmissen een beslissende stap heeft gezet op de weg van de introductie van de volkstaal in de liturgie. De bundel heette *Sursum Corda* en P. P. Indekeu was de samensteller ervan. Hij deed voor het vernieuwend liturgisch materiaal een beroep op de bekendste Vlaamse componisten en op een begaafde religieuze tekstschrijver.

Deze bundel heeft tot aan de officiële invoering van de volkstaal in de liturgie grote diensten bewezen en een belangrijke sanering van de smaak ingeleid, o.a. door de herontdekking van de traditionele Vlaamse volkstaallieder. Het sprak vanzelf dat de grote liturgiehervorming de nood aan nieuwe kerkelijke liederbundels zou wekken. Ook op dat moment zijn de jezuïeten actief geweest en zij publiceerden in 1965 het *Liturgisch Kerkboek*. Daarin verzamelden zij de best gekende Latijnse gregoriaanse gezangen en Nederlandstalige psalmen, psalmlieder en liederteksten. De verzameling maakte voor het zingen van de psalmen

o.a. gebruik van het psalmodiëren (zoals dat tien jaar later zal terugkeren in *Gotteslob*, het zangboek van de Duitse bisdommen). Het *Liturgisch Kerkboek* kon evenwel niet doordringen tot het gangbaar gebruik in de Vlaamse kerken. Vermoedelijk werd deze afwijzing niet bepaald door liturgisch-muzikale gronden, maar veeleer door een bepaalde strategie. Dit is dan in ons taalgebied de laatste etappe van vier eeuwen kerkliederboeken van jezuiteten, die een wisselend belang hebben gehecht aan tekst of melodie, al naargelang de aanleg en de belangstelling van de auteurs.

Zij vormen alleszins een intrigerende illustratie van de graag - zowel binnen als buiten de orde - geciteerde boutade: "Jezuiteten en roofvogels zingen niet".

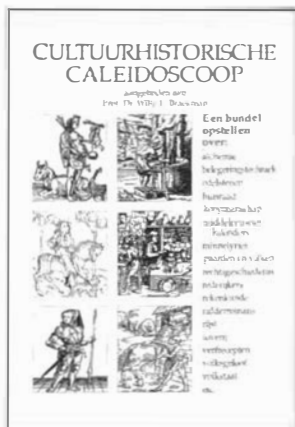
A. BOONE S.J.

EEN UITZONDERLIJK GESCHENKAANBOD!

3 prachtige en boeiende boeken

elk nog aan intekenprijs

enkel voor de abonnees 1993 van OOSTVLAAMSE ZANTEN

à 1.950 BF
i.p.v. 2.290 BF

à 995 BF
i.p.v. 1.280 BF

à 1.099 BF
i.p.v. 1.350 BF

Plus verzendingskosten 120 BF

Bestelling (met kopie betaling abonnement OVZ):

Uitgeverij STICHTING MENS EN KULTUUR

Groot-Brittanniëlaan 43 - 9000 GENT

Tel. 091/23.70.65 - Fax 091/23.97.38

OVER SINT-ELIGIUS TE MERELBEKE NAAR AANLEIDING VAN DE RESTAURATIE VAN ZIJN GEKLASSEERDE KAPEL

Geschiedenis van de kapel

De Sint-Eligiuskapel te Merelbeke, in de volksmond de kapel van Sint-Elooi, werd bij K.B. van 3-7-1942 als beschermd monument geklasseerd. Ze is een van de weinige elementen van het bouwkundig en landschapelijk erfgoed van Merelbeke.

Ze is gelegen in een landelijke omgeving aan de oever van een oude Schelde-arm van de rechtgetrokken Schelde op het Brandegems Ham (wijk Kwenenbos).

Ze bevond zich op een kwartuur van de in 1872 afgebroken kerk toegewijd aan Sint-Pietersbanden en Sint-Eligius die eveneens gelegen was aan de Schelde midden de weilanden bij de grens van de gemeente. Het geestelijk gebied van Merelbeke bestreek destijds ook een gedeelte van Gentbrugge en zo werd de kerk in die richting van de grens gebouwd. De huidige kerk van Sint-Pietersbanden, naar het plan van bouwmeester De Perre, bevindt zich nu in het centrum. Een zijaltaar is aan Sint-Eligius toegewijd.

De kapel van Sint-Elooi, een tamelijk grote kapel, geraakte een paar keer in verval, hersteld, aan de godsdienst onttrokken en anno 1992 gerestaureerd.

Een verslag dd. 24-6-1912 van de provinciale bouwkundige Stephan Mortier: *Het oud kapelleke meet 12 x 6 m en is gebouwd in baksteen uit de streek en grès ledien. De oude delen dagtekenen uit de XIVe eeuw. De kraagstenen der geveloren behoren vermoedelijk uit de XIIIe eeuw. Heel waarschijnlijk zijn de twee deuromlijstingen veranderd geworden in de XVIe eeuw. De geveloren, de overblijfselen van het kruis en van het schoon timpaan (fronton) van het oostervenster in witte hardsteen, alsook de wateromlijstingen van genoemd venster en van het oculus in de voorgevel zijn in schone baksteen uitgevoerd. Aan de oostgevel is de stipis, waarin men de holte bestemd voor de relikwie aantreft, en de mensa van het oorspronkelijk altaar; daarnevens is er een credensnis. In de westgevel bezijden de deur vindt men de sporen van een winket dat allicht diende voor het neerleggen der offeranden* (1).

In het klokje bevestigd aan de rechter zijgevel staat gegrift "Petrus van den Gheyn me fecit 1589". Boven het wijwatervat staat de naam van de weldoenster "Gift Me Edm. Van de Steene".

---

(1) X. De Sint-Eligiuskapel te Merelbeke, Toerisme in Oost-Vlaanderen, 12 (1963), nr. 6, 147.

Vooraf op Sint-Elooisdag (de zondag na Sint-Jan de Doper) was er een grote volkstoeloop. *Ontfanghen up Ste Eloey's dach in midde zomere, in de capelle van Ste Eloy, dat de goeden lieden der zelve capelle ghaven, de somme van VI s. IV gr. III dp. (Kerkrekening van 1566) (2).*

In het midden van de XVIe eeuw werden er op zekere feestdagen goddelijke diensten verricht. Er werd gepredikt o.a. op de Kruisdagen, op Sint-Elooisdag, enz. *Item betaelt in de helich Cruusdaghen, aldoen de Feremineuren in de capelle van Ste Eloy ghepredict hadden voor haerlieder costen ende imbijt, de somme van XIII d. (kerkrekening 1557). Item betaelt an den predicant op St. Eloysdach II sch. gr. (kerkrekening 1601) (3).*

Jaarlijks op Sint-Elooisdag en Sint-Pietersbandendag werden op het vroegere kerkhof de paarden van de wijd en zijd toegestroomde landbouwers met de relikwie van Sint-Elooi gezegend waarna men in processie uit de kerk naar de kapel trok. Die dagen waren financieel interessant, want de toeloop was aanzienlijk (4).

Oude kerkrekeningen vermelden ook herstellingen en verfraaiingswerken aan de kapel. In 1571 o.a. werd het dak vernieuwd. *Item betaelt Jan de Smet, ticheldeckker over dat hij ghedect hadde de capelle van Sente Eloys, de welcke hem besteedt was by den bailliu deser heerlyckhede VII p. gr. (kerkrekening 1571) (5).*

De verering van de heilige verdween er haast geheel toen in 1812 de kapel onttrokken werd aan de eredienst (Franse overheersing) en een bestemming kreeg als stapelmagazijn. De verering kwam terug in 1867 na de cholera-epidemie. De gelovige Merelbekenaars offerden een fiertel (relikwieschrijn) (6). Meerdere bewoners van de gemeente bewaren een houten beeldje van Sint-Elooi dat dagtekent uit de eerste helft van de achttiende eeuw (7).

Op het eind van de 19de eeuw verloor de kapel opnieuw haar devotienut en werd verhuurd. Uit het kasregister van de gemeente weten we dat Joos Conrad op 3-11-1893 jaarlijks 40 F heeft betaald als huur voor de kapel. Conrad, kolenhandelaar, gebruikte de kapel als kolenmagazijn gunstig gelegen aan de Schelde waar boten met kolen aanlegden. Het gebouw was toen reeds bouwvallig en gezien het als opslagplaats diende

---

(2) Frans DE POTTER en Jan BROECKAERT, *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks, Arrondissement Gent, Vijfde deel, Gent 1864-1870*, 59.

(3) *Ibidem*, 59.

(4) *Ibidem*, 59-60.

(5) *Ibidem*, 60.

(6) R. VAN DER LINDEN, *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen*, 1958, 227-228.

(7) *Ibidem*.

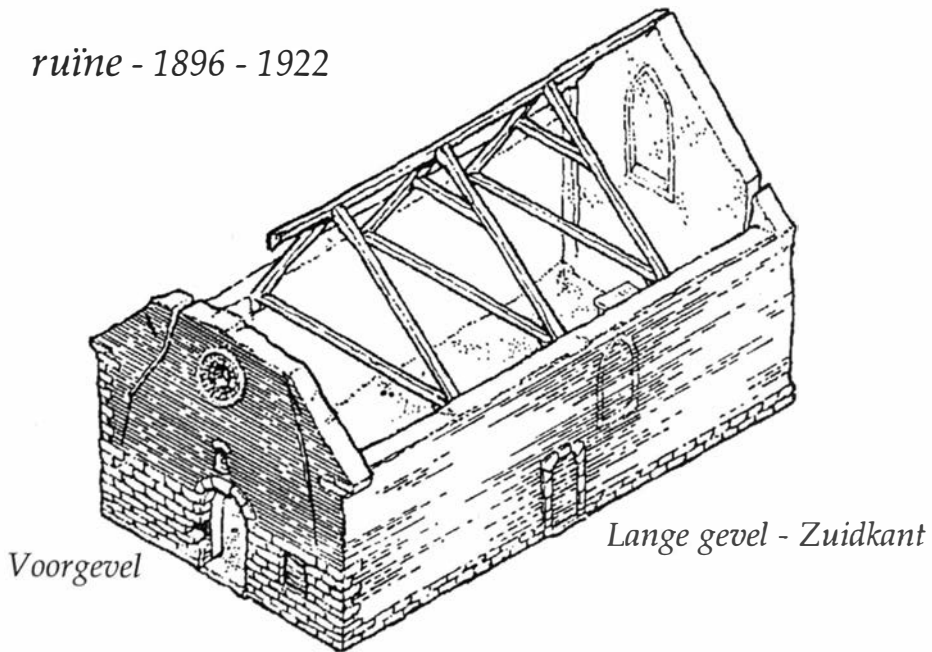
om er kolen in op te slaan, werd er niet naar omgekeken. De laatste betaling van de pacht dateert van december 1896. Nadien is het dak ingestort en de Sint-Elooiakapel werd voor vele jaren in een ruïne herschapen ⁽⁸⁾.

In 1911 had de nieuwe pastoor E.H. De Herdt grote belangstelling voor de ruïne. Na onderhandelingen met het gemeentebestuur kreeg hij in 1913 de "akte-gift" waarin grond en kapel aan de kerk van Sint-Pietersbanden werden overgedragen. Hij nam de taak op zich de kapel in haar oorspronkelijke staat te laten herstellen ⁽⁹⁾.

Door de wereldoorlog 1914-1918 heeft men jaren moeten wachten vooraleer aan de herstelling kon worden gedacht.

Architect H. Geirnaert uit Gent werd in 1922 aangesteld, hij tekende o.a. de ruïne.

ruïne - 1896 - 1922

De ruïne van de Sint-Eligiuskapel te Merelbeke getekend in gelijklopende perspektief door architect H. Geirnaert, anno 1922.

Het duurde nog tot 1927 tot de bouwwerken klaar kwamen. De heer Rotsaert de Hertaing, eigenaar van de aanpalende gronden, deed afstand

⁽⁸⁾ Wim DE BROUWER, *Geschiedkundige Kronieken, Gemeentelijke Culturele Raad, Werkgroep Geschiedenis, Driemaandelijks Informatieblad Merelbeke*, sept. 1987, 4-7.

⁽⁹⁾ R. VAN DER LINDEN, *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen*, 1958, 227-228.

van een strook grond rond de kapel zodat ze een vrije bestemming geniet ⁽¹⁰⁾. Op 1 december 1927 werd er een eerste H. Mis opgedragen en kwam de jaarlijkse bedevaart opnieuw tot stand.

De kapel staat tamelijk ver van het centrum en komt thans slechts een paar maal in de belangstelling o.m. door de jaarlijkse bedevaart. De tand des tijds knaagde en door gebrek aan regelmatig onderhoud verkommerde de kapel derwijze dat de kerkfabriek in 1986 oordeelde dat een grondige restauratie werkelijk noodzakelijk was. Inderdaad *in het dak zijn vele leien gebroken, het metselwerk is op vele plaatsen in slechte toestand, de witte steen is in hoge mate verweerd, het binnenbezetwerk is door vochttopklimming sterk aangetast en de glasramen zijn te herstellen.*

Op 12-5-1986 wordt architect R. Broeckhove uit Merelbeke door de Kerkfabriek van Sint-Pietersbanden aangesteld. De principiële beslissing voor de restauratie wordt door het gemeentebestuur goedgekeurd op 19-2-1987.

Omdat de kapel een beschermd gebouw is geworden kan op de geldelijke tussenkomst van de overheid beroep worden gedaan. Met zeer, zeer lange tussenpozen hadden verscheidene samenkomsten ter plaatse met de afgevaardigden van het instituut plaats, zo dat het dossier van het definitief ontwerp voor restauratie slechts in maart 1991 in aanbesteding kon worden gegeven.

Ter gelegenheid van de Nationale Open Monumentendag op 9-9-1990 ⁽¹¹⁾ werd de kapel ondanks haar vervallen toestand toch voor het publiek opengesteld. Tweemaal (om 17 u. en 20 u.) werd de teatervoorstelling "De zeer schone miniatuur van juffrouw Symforosa, begijntje" door Theater Taptoe opgevoerd.

Het opstellen van het decor en het plaatsen van een zestigtal zitplaatsen kon de aandacht van de bezoekers over de erbarmelijke toestand van de kapel enigszins afleiden.

De Heilige Eligius

Eligius werd omstreeks 588-590 uit christelijke Gallo-Romeinse ouders Eucharius en Terrigia te Chapelet geboren en door zijn vader wegens zijn handigheid in de leer gebracht te Lyon bij Abbo, die aan de Koninklijke Munt verbonden was. Enkele jaren later trad hij te Parijs op als goudsmid en als muntmeester in dienst van Chlotaar II. Er wordt gezegd dat de vorst verrukt was over zijn eerlijkheid, nl. toen hij met goud bestemd voor één koninklijke kroon, hij er twee maakte. Na Chlotaars dood in 623 bleef hij muntmeester van Dagobert I en was tevens raadgever van deze koningen.

⁽¹⁰⁾ *Ibidem.*

⁽¹¹⁾ De Nationale Open Monumentendag in Vlaanderen en la Journée de la Patrimoine in Wallonië werden voor het eerst op dezelfde dag gehouden, nl. op 9-9-1990.

Elooi die helemaal leefde in boetvaardigheid en liefde tot God, maakte van dit koninklijk vertrouwen ruimschoots gebruik om goede werken te verrichten.

Na de dood van Dagobert verkoos Elooi de geestelijke stand. Wegens zijn heiligheid werd hij op 13 mei 641 tot bisschop van Noyon gewijd als opvolger van Sint-Acharius. Terwijl hij zijn oude smeedkunst niet helemaal vaarwel zegde, wijdde Elooi zich met ongelooflijke ijver aan zijn kudde om haar de blijde boodschap van Christus te brengen. Hij stierf te Noyon op 1 december 659 ⁽¹²⁾.

Sint-Elooi, alhoewel een Fransman, is een zeer geliefde en vereerde heilige in Vlaanderen. Hij is niet enkel de patroon van de smeden en ijzerbewerkeren maar ook ... van de Vlaamse paardeboeren.

De bijgelovige menigte heeft ook verband gezocht tussen Sint-Elooi, beschermheilige van de smeden, steeds met de hamer in de hand, en het van ouds vermelde "Sinte Loys evel" (gezwel of zweer), de Sint Elooi's nagels, nagelgaten ⁽¹³⁾. Vandaar zijn aanroeping tegen huidziekten.

*Sint-Elooi en de hoefsmid.
Tekening van
Karel DOUDELET, uit
"Vlaamsche Vertelsels van
Pol de Mont
en Alfons de Cock*

⁽¹²⁾ A. T. VAN BIERVLIET o.s.b., *Heiligen aller tijden, Heilige Elooi apostel in Vlaanderen*, Kerk en Leven, 25-11-1988, 15.

⁽¹³⁾ Nagelgaten zijn zweren op het hele lichaam en als de toppen droog worden vallen ze uit en laten gaten in vel en vlees. Om die ziekte te genezen gaat men bewegen en offert een aantal ongetelde ijzeren nagels.

Zijn reputatie als hoefsmid en beschermer van de paarden heeft hij o.m. te danken aan het mirakel verteld in de legende "Sint-Elooi en de hoefsmid".

Op zekere dag trok Sint-Elooi voorbij een smidse die voor uithangbord droeg "Bij Jan Hamers, paardensmid, meester boven meesters". Hij verhuurde zich daar als smidsgast. Toen de baas hoorde dat de knecht ook paarden kon beslaan liet hij hem dadelijk een proefje van zijn kunde geven: er stond juist een paard dat aan de achterpoten moest beslagen worden. Op één, twee, drie had Sint-Elooi een hoefijzer gereed. Dan sneed hij met zijn mes een poot af en met één slag van de hamer zat het hoefijzer daarop vast. Vervolgens paste hij de afgesneden poot aan het been en zette beide weer aaneen. Het wonderste was dat het paard geen druppel bloed verloor. Voor de tweede poot handelde Sint-Elooi op dezelfde wijze ⁽¹⁴⁾.

Het mirakel van de afgesneden paardepoot, op Sint-Elooi overgegaan, werd niet uitsluitend door de volksmond onder de menigte verbreid. De kerk zelve werkte mede. Immers een aantal kerken en kapellen uit Frankrijk, vooral in Neder-Bretagne vertonen ons oude beeldhouwwerken, schilderijen of glasschilderingen met Sint-Elooi als smidsbaas of smidsknecht naast het paard met afgesneden poot ⁽¹⁵⁾.

Bedevaart

Er zijn twee Sint-Elooi's hoogdagen in twee verschillende jaargetijden. Vieren de goud- en zilversmeden, alsook alle andere soorten van smeden en metaalbewerkers hun patroon op zijn naamfeest 1 december (koude Sint-Elooi), de paardeboeren daarentegen huldigen hem doorgaans op de dag van de translatie van zijn relieken op 24 juni, de feestdag van Sint-Jan-de-Doper (warme Sint-Elooi). Valt 24 juni in de week dan wordt de viering verschoven naar de eerst volgende zondag.

De bedevaart te Merelbeke ⁽¹⁶⁾ naar de Sint-Elooi kapel werd destijds met heel wat ceremonie uitgevoerd. Niet alleen waren er ruiters maar ook de muziekvereniging, de schoolkinderen, de verschillende katolieke verenigingen en uiteraard de massa gelovigen die de geestelijkheid volgden naar de kapel.

De bedevaart werd behalve van op de kansel in de kerk van Sint-Pietersbanden ook in de dagbladpers aangekondigd. Zo vinden we b.v. voor 1952 volgende aankondiging:

⁽¹⁴⁾ Alfons DE COCK, *Volkssage, Volksgeloof en Volksgebruik, Sint-Elooi in de Folklore*, MCMXVIII, 128-139.

⁽¹⁵⁾ *Ibidem*.

⁽¹⁶⁾ Sinds 1960 heeft te Merelbeke op die zondag in 't centrum een autowijding plaats na de hoogmis van 9 uur in de kerk van Sint-Pietersbanden, gewoonlijk St.-Kristoffelbedevaart genoemd.

Merelbeke

Bedevaart naar Sint-Eligiuskapel

Op zondag 6 juli 1952 wordt door de parochie St. Pietersbanden Merelbeke de jaarlijkse bedevaart ingericht. Te 15 u. vorming van de stoet, ruiters en bedevaarders op 't dorp.

Te 16 u. aankomst aan de kapel. Zegening der paarden, sermoen, litanie en verering der relikwie van Sint-Eligius.

De gelovigen worden vriendelijk verzocht op de St. Eligius-Zondag langs de Beeweg hun huizen te bevlagen en te versieren ⁽¹⁷⁾.

Mits enkele varianten werd de stoet jaarlijks op het zelfde stramien samengesteld.

In 1966 o.a. waren ongeveer twintig ruiters in de optocht, begeleid door een muziekkorps dat zorgde voor de gepaste vrolijke muzikale stemming. Belangstellenden en bedevaarders volgden de groep die uitgebeeld was met een tiental knapen gekleed als misdienaars. Een van hen verbeeldde Sint-Eligius met mijter en staf ⁽¹⁸⁾.

Omstreeks half vier bereikt de stoet de kapel. De ruiters verwijderen zich op enige afstand van de kapel. Muzikanten, belangstellenden en bedevaarders blijven rond de kapel gegroepeerd. Het ceremonieel wordt ingezet met een tweetal toespraken over de betekenis van de bedevaart en de devotie tot de heilige. Na het bidden van de litanie van Sint-Eligius komen de ruiters naar de kapel toe waar de pastoor hen zegent. Het ritueel gebaar geschiedt thans met wijwater en kwispel terwijl de paarden voorbijstappen.

Na de paardenwijding wordt het lied ter ere van Sint-Eligius aangeheven door de muziekkapel op de wijze van "O God de zee verheft haar woeste baren". De menigte zingt uitbundig het lied mee ⁽¹⁹⁾.

⁽¹⁷⁾ Het Volk, dagblad 25-6-1952.

⁽¹⁸⁾ M. DAEM, *Paardenwijding aan de Sint-Elooikapel te Merelbeke*, Toerisme in Oost-Vlaanderen, 18e jg., 1969, 30-32.

⁽¹⁹⁾ *Ibidem*.

LIED TER ERE H. ELIGIUS

I

Eligius, o! heil'ge van ons streken,
Wij vieren U als machtigen patroon,
O wil bij God voor ons ten beste spreken,
Draag door Uw hand ons beden voor Zijn troon:

Refrein

Zend Uw bescherming
Over ons neer,
Vraag zegen en ontferming
Hierboven bij den Heer

II

Gij hebt weleer het heidendom verdreven
En hier 't geloof door Christus Kruis geplant:
Wil dit geloof behouden in ons leven,
Als van voorheen, een heilig erfnispand.

III

Eligius, Gij leerdet in ons gouwen,
't Gebed tot God en zijn verwervingskracht;
Leer ook aan ons te vragen met betrouwen,
Bewaar 't gebed voor 't Vlaamsche nageslacht.

IV

Gij deeldet uit Uw goud en Uw talenten,
Met Uw bezit, kocht Gij de slaven vrij;
Kom ook die deugd ons in het harte prenten
En red ons ziel van zondeslavernij.

V

Rechtvaardigheid hield Gij zoo trouw in eere,
Dat overal Uw aanzien werd verbreid;
Dat in Uw Spoor, Wij zelve steeds begeren
Het rijk van God en zijn rechtvaardigheid.

VI

Eligius, beschermer tegen kwalen,
Bevrijd ons ziel en lichaam al te gaar!
Eligius, laat nooit Uw hulpe falen
Voor ons en voor de vrome christen schaar!

E.D.M. (20)

Na het zingen van het lied betreden de pelgrims de kapel waar ze met de relikwie van de heilige worden gezegend.

---

(20) Het is wel eigenaardig dat in het lied geen sprake is over de bescherming van paarden alhoewel het bij de paardenbedevaart gezongen wordt. Lied gedicht door E.H. Et. de Maeyer, toenmalig onderpastoor.

Historisch dokument

Een ikonografisch dokument van uitzonderlijke waarde voor het Merelbeekse volksleven is het schilderij op doek 3,37 × 1,10 van de bedevaart naar de Sint-Elooi kapel door Oscar Hoge gedateerd 1921, dat berust in de verzameling van de heer Battiau-Reunes te Merelbeke.

*De bedevaart naar de Sint-Eligiuskapel te Merelbeke 3,37 × 1,10 door Oscar Hoge (1921).
Met dank voor de toelating tot publikatie.*

De begankenis die destijds heel luisterlijk was samengesteld heeft het brugje over de Melsenbeek op het Brandegems Ham bereikt op weg naar de kapel (te zien in de verte).

Broederschap

In de vroegere kerk toegewijd aan Sint-Pietersbanden en Sint-Eligius bestond vóór de Franse overheersing een confrerie van Sint-Eligius. De nieuwe kerk bezit nog een oud missale, gedrukt in 1650 te Antwerpen waarop in een zilveren versiering te lezen staat *Confraternitas Sti Eligii*. Heden is van het broederschap nog nauwelijks sprake.

Bedevaartvaantjes

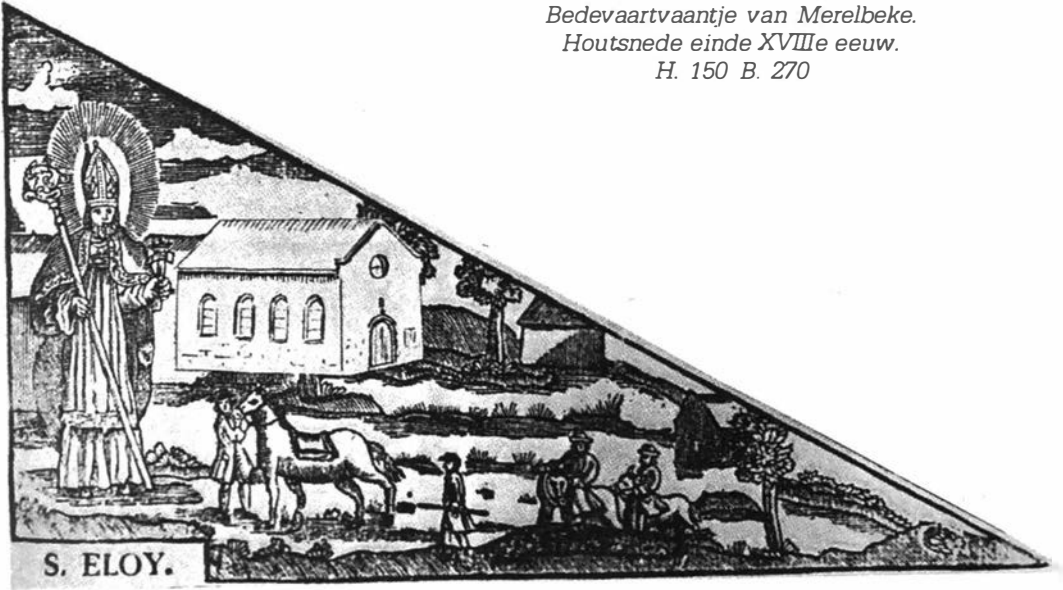
De Sint-Elooi bedevaart te Merelbeke heeft kunnen bogen op twee bedevaartvaantjes die thans niet meer voorhanden zijn.

1) Type Kimpe

Op de voorgrond staat Sint-Elooi, in bisschoppelijk gewaad, het hoofd met stralen omgeven, hij houdt de gekroonde hamer in de linker- en de staf in de rechterhand. Een landman leidt zijn gezadeld paard naar de heilige; een eind verder naderen een voetganger en twee ruiters. Op de achtergrond bevindt zich de kapel van Sint-Elooi.

Onderaan in een insnede leest men S. ELOY. Langsheen de hypotenusus staat de tekst: *Sint-Eloy wordt te Meerelbeke gevierd*. Onderaan leest men

*Bedevaartvaantje van Merelbeke.
Houtsnede einde XVIIIe eeuw.
H. 150 B. 270*

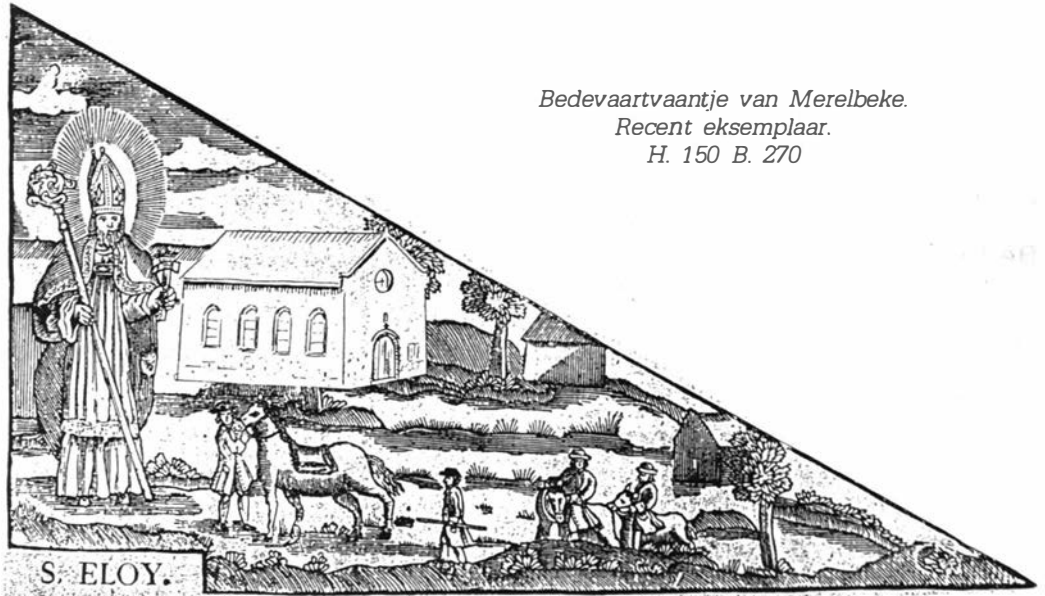

de aanroeping: *naer meerelbeke wilt u met uw' Peirden spoeden, Aenroept daer S. Eloy, zoo zal Godt u behoeden.*

Houtsnede uit de achttiende eeuw met vermelding: Uyt de drukkerij van P. Kimpe, bij de Capucijnen tot Gend (1799-1815). H. 150 B. 270 ⁽²¹⁾.

2) Recent exemplaar

Gewoon lijncliché met de identieke afbeelding als op het vaantje Kimpe, gedrukt op bleekblauw papier. Het moet in 1949 verspreid zijn geworden.

*Bedevaartvaantje van Merelbeke.
Recent exemplaar.
H. 150 B. 270*

⁽²¹⁾ R. VAN DER LINDEN, *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen*, 1958, 227-228.

Bij de aankondiging van de bedevaart in de pers werd vermeld: *Ieder ruiter zal na de wijding een aangename verrassing ontvangen* ⁽²²⁾. Het was tot ± 1969 voorhanden.

Patrimonium van de kapel

De kapel beschikt over een tamelijk groot patrimonium:

- 1) een corpus Christi vastgehecht aan de muur boven het altaar.
- 2) een beeld van Sint-Eligius in 1608 gebeeldhouwd door Enghelbert van der Zult. *Item an Inghel vander Zult is betaelt voor snyden ende schilderen van St. Eloy de somme van XIII sch. IV gr.*, kerkrekening 1608 ⁽²³⁾.

De S-vorm in zijn houding en het fijne plooienspel van de mantel-drapering herinneren aan de Gothische stijlform. De heilige houdt een hamertje in de hand.

- 3) Een schilderij van Sint-Eligius door Fernand Hauwaert geleverd in 1657. *Item ghegheven aen Fernand Hauwaert, schilder, over de schilderye in Ste. Eloye capelle III p. XVI sch. gr. Item ghegheven voor de raeme van voors. schilderye ende lysten, tvergulden ende schilderen van het tafereel 19 schellingen*, kerkrekening 1657 ⁽²⁴⁾.
- 4) een borstbeeld van Sint-Eligius in verguld eikenhout, hoogstwaarschijnlijk de fiertel (relikwieschrijn), die in de processie werd gedragen, naar tekening van artiest Van Den Poele uit Gent, geschonken door de gelovige Merelbekenaars in 1867 na de cholera-epidemie ⁽²⁵⁾.
- 5) een zilveren hamerschrijn met de relikwie van Sint-Eligius dienstig voor het zegenen van de pelgrims (berust in de pastorie van Sint-Pietersbanden).
- 6) twee houten medaillons gebeeldhouwd uit lindenhout voorstellende Sint-Pieter (patroon van de parochiekerk) en Sint-Elooi ⁽²⁶⁾.

De gerestaureerde kapel

Met de Open Monumentendag van 13 september 1992 was de restauratie van de kapel op de binnenschilderwerken na voltooid. Ze werd voor het publiek opengesteld van 10 tot 18 u.

⁽²²⁾ Het Volk, dagblad 10-7-1949.

⁽²³⁾ Frans DE POTTER en Jan BROECKAERT, *Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks, Arrondissement Gent, Vijfde deel, Gent 1864-1870*, 60.

⁽²⁴⁾ *Ibidem*.

⁽²⁵⁾ X, De Sint-Eligiuskapel te Merelbeke, Toerisme in Oost-Vlaanderen, 12e jg., 1963, 147.

⁽²⁶⁾ M. DAEM, *Paardenwijding aan de Sint-Elooi kapel te Merelbeke*, Toerisme in Oost-Vlaanderen, 18e jg. 1969, 30-32.

De gerestaureerde Sint-Eligiuskapel te Merelbeke.

De plannen en andere gegevens uit het restauratiedossier waren in het Cultureel Centrum Groenendal op de tentoonstelling "Monumentenzorg in Merelbeke" te bekijken.

Nabeschouwing

Sint-Elooi bezat (bezit) het monopolie als beschermer van de paarden. Uit voorgaande bijdrage zien we dat zijn verering in Merelbeke zeer intens was. De boeren, bezorgd om het welzijn van hun werkpaarden die ze nodig hadden om hun akkers te bewerken, lieten niet na ter bedevaart te gaan om zich van de bescherming door Sint-Elooi te verzekeren. Vandaar de grote toeloop.

Doch tegenwoordig zijn er geen paardenboeren meer. Hun paarden hebben ze vervangen door landbouwmachines en tractoren waarvoor de bescherming door Sint-Elooi niet van pas komt. De bedevaart heeft nog enkel belang voor de paarden van de ruitersverenigingen waarvan de luxepaarden in aantal ten opzichte van het vroeger aantal werkpaarden zeer miniem is. Alzo ging de bloeitijd van de Sint-Elooi bedevaart te Merelbeke te loor en beperkt hij zich heden nog tot een minimum met betrekking tot de luxepaarden.

Maurits BROECKHOVE

GEWONE EN GOUDEN SPUITPISTOLEN. TATOEËREN VAN VOERTUIGEN

Versieren van gebruiksvoorwerpen

Leeft in de mens een drang om dagelijkse gebruiksvoorwerpen op te smukken? Streeft de vrouw ernaar om een woonkamer te tooien, de man om deuren en ramen van een huis mooi te maken? In hoever speelt een ornament de bij- of hoofdtoon in onze levenswijze, kleding, voeding, manier van wonen? Het betreft een studie apart, ook en zeker voor de auto en de moto. Inzake dit 'opzicht' tracht deze bijdrage er verder in door te dringen.

Illustratie van
J.-M. Canneel (1937)

Een naam als sieraad?

Vóór de kern van het betoog aan te raken letten we even op de naamgeving van de wagen om na te zien in hoever die gebeurlijk aanleunt bij de huidige versiering. We razen doorheen de tijd naar Egypte en Griekenland om raadselachtige dieren te ontdekken.

Feniks. Op het eind van vorige eeuw draagt een auto op met de naam Phoenix. Het tuig bestaat nog, met de naam Pontiac. De feniks, wondervogel uit de Egyptische sage, gooit zich om de vijfhonderd jaar op een brandstapel om verjongd te herrijzen, in glans en vuur. Feniks betekent in het Grieks vuurkleur. In '54 bengt Pontiac een veramerikaanste versie op de markt, de *Firebird* ofte *vuurvogel*.

In '51 verschijnt Pegaso, naar het Griekse gevleugeld paard **Pegasus**, ontsproten uit het bloed van een vermoorde vrouw, getooid met een gouden teugel, het ros van de dichters waarop ze de werkelijkheid ontvluchten. Met dergelijke auto stijgt je naar een sterrenbeeld aan het zwerk.

De **griff(i)oen**, een fabelachtige grijpvogel, met het bovenlijf van een adelaar en het onderlijf van een leeuw, graait als beeld van deze twee dieren en grijpt vanuit de lucht wreedaardig alles wat er te grijpen valt. Zorg dat je nooit in zijn bereik komt.

Driemaal een ontembaar beest vol

vuur, met vreselijke vleugels, met een flitsende bliksemsnelheid.

De myte van een razende auto en van de mytologie gaan hand in hand langs de band van buitensporige wezens.

Wilde taferelen, dieren en vrouwen. Taal & beeld

Enkele jaren geleden publiceerden dag- en weekbladen agressieve vormen van autoreklame. Als onthutsende en sterke voorbeelden tellen:

't Is rood, ik vlam door.

Rood is de kleur van de passie.

Bij deze laatste tekst bemerk je een zwarte auto met rode bies, bijna fabelachtig opgeheven tegen een zwarte achtergrond.

De wereld van de reclame kan een forse taal hanteren. Tekstschrijvers trekken alle registers open om in hun advertentie een gloeiend hoogtepunt na te streven. Het blijft reclame en verbale agressiviteit. Dirk Jacobs heeft als handelsingenieur zijn studies afgerond aan de Vrije Universiteit te Brussel met een zware eindverhandeling: *Analyse van de etische problematiek rond de GTI-reclame*, op basis van 1.141 auto-advertenties van maart '89 tot maart '91 in Knack en Humo.

Tekstschrijvers bedenken huiveringwekkende verkoopsslogans. Het gaat niet louter om gespierde en gewaagde taal. De wagen leidt een 'wild' bestaan ... met "*ingetoomde spierkracht, trillende neusvleugels, gezwollen aders*".

"Hij wil zijn 64 pk gebruiken om met schreeuwende banden in 14 seconden van 0 tot 100 weg te spurten".

De advertentie omvat gebeurlijk een verhaal alsof een boze geest het tuig beheerst: "Een wervelwind. En flits. En hij was weg. Verdwenen. En toen zag ze die sporen ... In het beton gegrift ... De rijkswachters geloofden me niet ... zeiden dat ze hem wel nog eens zouden vatten. Nooit, mijnheer. Nooit krijgen ze hem te pakken.

Want die auto is de auto van de duivel!"

*Illustratie van
J.-M. Canneel*

"En plots kreeg hij een bovenmenselijke kracht".

*Illustratie van
J.-M. Canneel*

Enkele zinnen uit de verhandeling gelden als aanleiding om na te zien, in zekere mate althans, hoe de geest en sfeer van deze reclame zich weerspiegelt in beelden die menig auto en moto sieren.

Bij de aankoop van een voertuig wil de man of vrouw, bewust of onbewust, een stuk persoonlijkheid in het tuig terugvinden, met de keuze van een model en een kleur die het meest bij het temperament van de koopster/koper past.

Daar geschiedt een bijkomstige of wezenlijke metamorfoze door de versiering van de carrosserie.

De spuitpistool speelt de belangrijkste rol bij het proces van de uiterlijke gedaanteverwisseling.

Welk deel van een wagen springt eerst en meest in het oog van een voorbijganger? Een motorkap, de deur van de bestuurder? Met andere woorden: waar wenst de eigenaar de glanzende kleuren van een tekening op zijn wagen te aanschouwen?

Naast het (onder)deel van het voertuig eist het onderwerp aandacht.

Wie wenst met een heus schilderij op zijn wagen rond te rijden? Dan komt een landschap in aanmerking, een exotische bergtop, een uitheemse plant of bloem. Romantische naturen verlangen een element uit een sprookje, gebeurlijk een vrouwelijk naakt, een forse mannengestalte als van een cowboy. Menigeen vraagt een dier, een arend vooral, als zinnebeeld van vitsse en dynamiek.

Onze wereld is ondenkbaar zonder reclame. Allerlei boodschappen sieren en ontsieren de hoeken van de starten, het uitzicht van dag- en weekbladen, uitstalramen van winkels, onderbreken de programma's op de televisie. Vinden we een deel van deze enorme hoeveelheid terug als een illustratie op een auto, een moto, de helm van een motorrenner? De 'impact' van het publicitaire blikveld heeft elkeen meer in zijn greep dan we vermoeden, alleszins degenen die hun voertuig als een soort kunstwerk willen doen erkennen en herkennen.

(vervolgt)

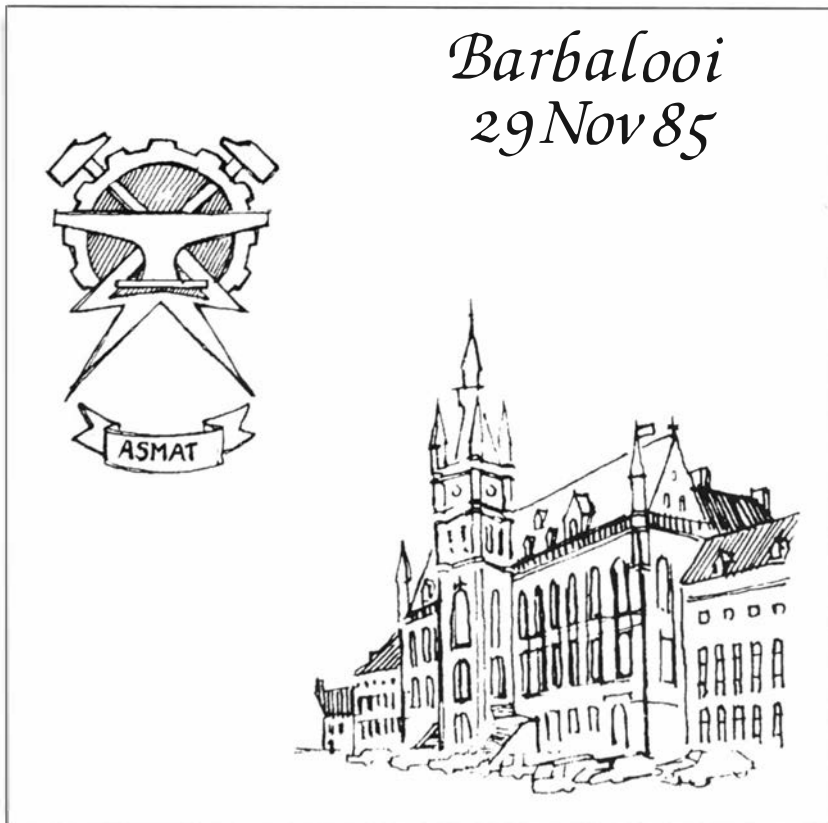
R. van der Linden

BARBALOOI: EEN NIEUWE HEILIGE IN HET MILITAIR KWARTIER WESTAKKERS TE SINT-NIKLAAS?

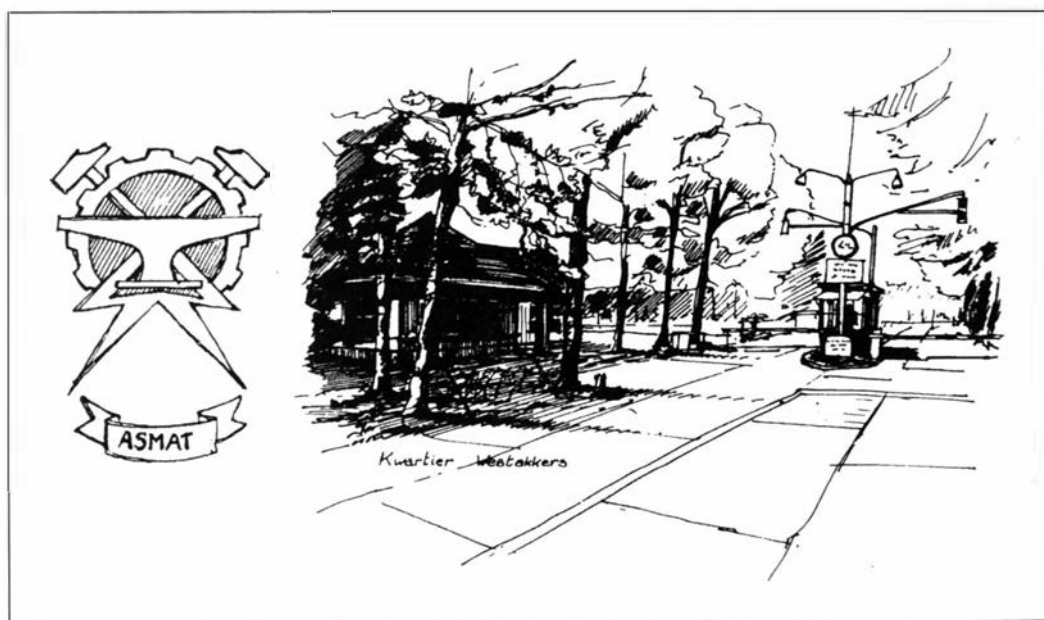
In verband met de bijdrage van W.G.: "Naar een nieuwe heilige?" in Oostvlaamse Zanten 1990/4, blz. 271, geven wij graag enkele aanvullingen en - kleine! - rechtzettingen.

Toen omstreeks 1974 meerdere heiligen van de kalender geschrapt dreigden te worden, kwamen ook Sinte-Barbara en Sint-Elooi in gevaar. Aalmoezenier Jaak Hylebos uit Hamme, in die tijd padre van het kwartier "Westakkers"; suggereerde toen schertsend dat het personeel (militairen en burgers) dan maar "Barbalooi" moest vieren. Deze niet bestaande sint kwam uiteraard niet voor op de heiligenkalender en kon als zodanig dan ook niet verdwijnen! De spontane reactie van de aalmoezenier werd echter door enkele verantwoordelijken ernstig genomen en het eerstvolgend korpsfeest - dat gewoonlijk gehouden wordt op de laatste vrijdag van november - was dat van "Barbalooi".

Tot nu toe is er in het kwartier "Westakkers" geen enkele maal een korpsfeest gehouden rond de figuur van Sint-Elooi. Dit om de eenvoudige reden dat er nooit een eenheid gekazerneerd is geweest die de heilige

smid als schutspatroon had. Wat er wel altijd gevierd is geworden dat is het feest van de heilige Barbara - patrones van al wie met vuur en springstoffen te maken heeft - en sinds 1954. Rond die tijd waren er volgende (grote) eenheden ingekwartierd: Genie Depot Basis (Dep Gn B), 3de Compagnie Genie Maintenance (3 Cie Gn Maint) en het 10de Bataljon Territoriale Wacht voor Luchtafweer (10 Bon TWL, ontbonden in 1960). In 1961 was er in "Westakkers" de samensmelting Genie Depot Basis, Materieel Arsenaal Genie (gekomen van Antwerpen, Lange Leemstraat), Park Materieel Genie en 3de Compagnie Genie Maintenance. Een fusie die op 1 januari 1962 als nieuwe eenheid de naam toebedeeld kreeg van Logistieke Inrichting Genie (Log I Gn). Uiteindelijk leeft vandaag een deel van datzelfde korps verder als Arsenaal Materiaal (As Mat).

Stellen dat de Logistiek - als Wapen pas opgericht in de zeventiger jaren - in zijn totaliteit Sint-Elooi zou vieren is onjuist. De naar het nieuwe Wapen overgehevelde eenheden behielden immers hun eigen tradities en bleven hun patroonheilige getrouw.

Voor wat de ligging van het militaire kwartier "Westakkers" aangaat: dit is door grenscorrecties tijdens de gemeentefusies van 1 januari 1977 bij Sint-Niklaas gevoegd. Terwijl de rest van Haasdonk - op wiens grondgebied het eerder gelegen was - deelgemeente werd van Beveren-Waas.

Tot besluit: uit de hierbij gevoegde menukaart blijkt overduidelijk dat er op een korpsfeest, of het nu ter ere is van Sinte-Barbara, Sint-Elooi of Barbalooi, aardig wat gegeten en gedronken wordt.

Marcel PIETERS

PROFESSOR DR. PAUL DE KEYSER EN "HET INSTITUUT VOOR HEEMKUNDE"

Heemkunde en volkskunde zijn innig verbonden, veel dichter dan velen bevroeden en vermoeden.

Heem en heimat behelzen een beperkt terrein, een dorp, een gemeente, een regio. Volk omvat een gemeenschap van bewoners in een (of meer) land(en).

Bij lustig en rustig overschouwen stelt menigeen vast, dat een heemkundige bijdrage als artikel of als boek(je) een ware hoeksteen kan vormen voor een volkskundige studie, en dat een uitvoerige volkskundige publikatie een ontzagwekkende veelheid van heemkundige elementen bevat.

Deze bedenking dringt op de voorgrond, bij de lektuur van *Hoe kwamen Karel C. Peeters en Jozef Weyns tot de volkskunde?* van Marcel Daem (OVZ 59 (1984) 222-223) De auteur steunt zijn stelling op drie punten: a) een halve eeuw lidmaatschap van onze Bond, b) ervaring en contacten met volkskundigen uit die periode leerden hem dat een persoon of een toevallige gebeurtenis de aanleiding kunnen zijn om te belanden in de studie van het volksleven ... c) in de Kramiekuitzending van 14 okt. '84 vraagt Marc Van Poucke aan mevrouw dr. K.C. Peeters hoe haar echtgenoot gaan belang stellen is in de volkskunde. Het antwoord bevat een verrassing: langs professor Paul De Keyser om in Gent. Marcel Daem voegt eraan toe, dat het antwoord ook geldt voor dr. Jozef Weyns. Hij staft zijn stelling als volgt:

K.C. Peeters en J. Weyns wilden naar 't onderwijs, behoorden tot dezelfde generatie, oefenden hun carrière uit in de geest en de toepassing van heemkunde die dan in het onderwijs als "milieustudie" wordt betiteld ... Het heem van de leerling was het didactisch materiaal dat gedeeltelijk als middel werd aangewend voor de meerderheid van de leervakken ... Heemstudie: de mens in zijn leven geplaatst in de rijke waaier van zijn milieu.

Karel Peeters en Jef Weyns zijn langs die weg tot de ontdekking en verkenning gekomen van hun heem, hun Kempen, hun grote heem Vlaanderen ... Zo zijn ze beland aan de Rijksuniversiteit te Gent, K.C. Peeters in de pedagogie, Jef Weyns in de kunstgeschiedenis en archeologie ... Daar volgen ze les bij Prof. dr. P. De Keyser ... Die ontmoeting is voor hen van zeer grote betekenis geweest ...

In *Heemkunde in Vlaanderen - Huldeboek dr. Jozef Weyns* (1) vermeldt Frans Sillis in de Bibliografie het artikel van Marcel Daem, maar Door-

braak van de "heem-gedachte" in Vlaanderen van Jan Gerits raakt de rol en invloed van Paul De Keyser in het boven aangegeven boek niet.

De volkskundigen Paul De Keyser (1891-1966) en Maurits De Meyer (1895-1970) deden inspanningen om de plaats van de volkskunde in en tegenover de heemkunde beter te omschrijven' wordt een mooie zin p. 38, maar de lezer(es) blijft op zijn/haar honger. Daar is geen spoor van de verhouding 'inspanning' en 'resultaat'. Jammer is het, dat "*Is een Instituut voor Heemkunde gewenst?*" van Paul De Keyser niet expliciet aangehaald wordt.

Dusdanige vraag bevatte het kernvraagstuk van sommige vorsers op dat ogenblik.

In voetnoot deelt J. van Overstraeten mede: Deze bijdrage strookt niet helemaal met de opvattingen van het Verbond voor Heemkunde en van zijn tijdschriften "Heemkunde" en "Toerisme". Ze bindt derhalve alleen de schrijver ... Toch achten we het nuttig ook een afwijkende mening plaats te gunnen ...

Bij de aanvang van zijn betoog verklaart P.D.K. o.a.:

Nieuwe tijden scheppen nieuwe behoeften ... Een omwenteling van het maatschappelijk bestel, zoals we dat medemaken, gaat steeds vergezeld van een omwenteling in de geesten ...

(In een voordracht en publikatie in OVZ 1942 121-130, tracht ik aan te tonen dat "deze onze tijd een belangrijk keerpunt betekent in het ons sedert een halve eeuw vertrouwd wereldbeeld" en "bij de jonge wetenschappelijke vorsers een sterk verlangen leeft naar aanpassing bij een meer dynamisch wereldbeeld" ...) De bijdrage van 1942 in OVZ behandelt het onderscheid tussen volkskunde en folklore volgens prof. dr. E. Röhr, een stelling van prof. dr. J. de Vries voor volkskunde, een bepaling van heemkunde volgens Jozef van Overstraeten.

P.D.K. pleit voor een samenwerking tussen heem- en volkskunde, wegens het ontspruiten aan een zelfde wortel: gevoel van verbondenheid aan volk en land, in het vormen van een "nationale" wetenschap, in het wensen van een Instituut, om niet in diletantisme te vervallen, in een aanknopen bij het universitair onderwijs, als veelzijdige wetenschap.

P.D.K. is in het streven zijn tijdgenoten ver vooruit.

Dit beijveren weerspiegelt zich overigens in de bundeling der bijdragen uit de eerste jaargang van Heemkunde - V.T.B.:

Wat is heemkunde? Jozef van Overstraeten (1-3)

Wat kan een heemkundige kring doen op het terrein der kunstgeschiedenis en der oudheidkunde? Prof. dr. Ir. Stan Leurs (11-13)

Wat kan een heemkundige doen voor dagbladwetenschap en dagbladkunde? H.J. Liesenborghs (Climax) (23-27)

Sibbekunde en heemkunde. Dr. E. Tieleman (33-37)

Onze studiekringen voor heemkunde en het toponymisch onderzoek.
Prof. dr. H.J. Van de Wijer en dr. H. Draye (42-45)

Dialectologie en heemkundige kringen. Pater V. Versteegen, O.F.M.
(51-53)

Is een Instituut voor Heemkunde gewenst? Prof. Dr. Paul De Keyser
(53-56)

in *Inleiding tot de Heemkunde*. 1ste deel Heemkundige Bibliotheek,
Antwerpen, 1943 (Uitg. J. van Overstraeten) ⁽²⁾

De titels van de bijdragen weerkaatsen het doel van Paul De Keyser om
heemkunde en heemkundigen bij het universitair onderwijs te laten
aansluiten.

Ere aan wie ere toekomt.

R.v.d.L.

⁽¹⁾ De Redactie wijdt in een van de volgende nummers aandacht aan dit boek: uitg. Boek & Vorm, Winksele, 1992. Inleiding: Henri Vannoppen. Huldeboek: vijf auteurs. Bibliografie Frans Sillis. Heemkunde in Vlaanderen: 30 auteurs. 240, ill.

⁽²⁾ 75 p.

PRIJS ALFONS DE COCK 1993

Art. 1 De Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen (K.B.O.V.) schrijft voor 1993 een ALFONS DE COCK - prijsvraag uit ter bevordering van het onderzoek en de studie van het volksleven in Vlaanderen.

Art. 2 Alle nog niet uitgegeven studies komen in aanmerking die tenminste 80 bladzijden (DIN-formaat, minimum 30 regels per bladzijde) omvatten, een **onderwerp behandelen dat in het volkskundig plan Hoffmann-Krayer kan worden ondergebracht** (o.a. materiële volkskultuur, beroepen, zeden en gebruiken, sociale en rechterlijke volkskunde, volksgeneeskunde, volksliteratuur, religieuze volkskunde, volksmuziek) en een deel of het geheel van Vlaanderen betreffen, eventueel met vergelijking met andere gebieden. Het werk moet voorzien zijn van een wetenschappelijk apparaat (bronnenvermelding of bronnenuitgave, zegspersonen, ikonografisch materiaal, enz.) en een aangepaste bibliografie. Licentieverhandelingen dienen in herwerkte vorm te worden ingediend.

Art. 3 De in Nederlands gestelde manuskripten moeten in drie exemplaren vóór 30 september 1993 worden ingediend op het sekretariaat van de K.B.O.V.: Kraanlei 65, 9000 Gent.

Art. 4. De prijs bestaat uit:

- een **diploma**

- een **geldbedrag van 20.000 BF.**

De jury kan eventueel een aanmoedigingspremie toekennen als ze oordeelt dat geen der ingezonden werken in aanmerking komt voor de prijs.

- de **uitgave van het werk**, zo dit financieel doenbaar is.

Het volledige reglement van de ALFONS DE COCKPRIJS kan worden aangevraagd op bovenvermeld sekretariaatsadres.

William A. HAVILAND. *Culturele Antropologie. Ontmoeting met culturen.* Stichting Teleac. Utrecht 1991, 421, ill.

In 1975 publiceert dr. H.J.M. Claessen een bijdrage in *Intermediair*, tijdschrift voor leidinggevende personen, 6e jg. 10, 16 mei 1975, met de titel: *Culturele antropologie: portret van een wetenschap*. Hij start met het standpunt dat zich bezighoudt met de (vergelijkende) studie van de 'cultuur' van verschillende volkeren. Vroeger werden deze omschreven als 'primitieven', 'natuurvolken'. Nadien won de term 'niet-westers' of 'schriftloos' volk. Sinds de antropologen ook industriële samenlevingen bestuderen, vervalt elke toevoeging. In '75 ligt de klemtoon op de vergelijkende studie van volken, met de voorrang voor deze buiten Europa.

Dr. Claessen bereikt met een wijde boog doorheen de historie het heden, langs de griek Herodotus met de vermelding van 'barbaroi' voor niet-Grieken, de Romeinen met Plinius, het aanleunen van de kristenen in een soort 'vesting Europa' tegen de opdringende Islam, bij de Mongolen. De jezuïten, als missionaris in Noord-Amerika, zagen in de Indianen 'goede wilden', nobeler dan de Europeanen, in een romantische benadering, zoals Jean Jacques Rousseau nadien in de 18de eeuw. Het ideaalbeeld verdween. De belangstelling voor vreemde volken hernam in de 19de eeuw door de hang en drang naar het exotische. De opvattingen in die periode, met evolutionistische vertrekpunt, verschilden fel. De Amerikaan Lewis H. Morgan steunde op ervaringen met Irokezen. De Engelsman Edward B. Tylor, eerste hoogleraar in de Volkenkunde, steunde in hoofdzaak op gegevens uit de prehistorie en literatuur. De meeste geleerden uit die periode verschilden inzake denkbeelden, zoals de twee boven vermelde hoofdmannen van de Culturele Antropologie. De Duitse Amerikaan Franz Boas (!) vroeg in plaats van allerlei visies, feiten en vooral veldwerk. De naar Engeland uitgeweken Pool Bronislaw Malinowski eiste nog meer: een verblijf van jaren bij een stam, met deelname aan het leven als 'participerende observatie'. Hij lette op het gemeenschappelijke van biologische en psychologische

behoeften en de functie van kulturele instituties in het vervullen van die behoeften: a) biologische als voedsel en voortplanting, b) instrumentele als wetten en opvoeding, c) integrerende in een geheel als religie en kunst.

De kennis van de bevrediging dezer behoeften toont volgens hem de oorsprong van kulturele grondtrekken (Haviland, 51) in een samenhangend geheel. Aldus werd hij grondlegger van de 'funktionele' zienswijze ongeveer een halve eeuw geleden. Andere antropologen beklemtoonden de 'structuur' van de maatschappij, in een netwerk van relaties en groeperingen, met een vrij konstante lijn doorheen de tijd. Zo groeit een structureel-funktionalisme, de gemeenschappelijke naam voor beide richtingen.

De ontzagwekkende veranderingen in het midden van onze eeuw (zoals thans op het einde...) dreven anderen er toe de studie van de cultuurwijzigingen op te sporen, in de (op)bouw van een andere samenleving, hulp aan de Derde Wereld. Bestaan er wetmatigheden, mechanismen in dit kader? (Amerikaan Marvin Harris, in een verwantschap met denkbeelden van het marxisme) Dr. H. Claessen ontleedt haarfijn de evolutie en het wezen van de Culturele Antropologie als wetenschap in 1975. Het loont dubbel en dik de moeite deze uitstekende bijdrage van dr. H. Claessen uit de vergeethoek te halen. In 1975, hetzelfde jaar verscheen een eerste maal *Cultural anthropology*, nadien voortdurend een heruitgave, de zesde in 1990. Deze publikatie van Stichting Teleac Utrecht is de vertaling van de zesde. Dit boek is bestemd voor studenten in het hoger onderwijs in de Verenigde Staten. De publikatie bevat vijf delen:

- I. Antropologie en het kultuuronderzoek
- II. Kultuur en overleven
- III. Groepsvorming
- IV. De behoefte aan orde
- V. Veranderingen en de toekomst

We konstateren terstond een zoektocht in het verleden en heden, maar de auteur

stelt zich de vraag wat de post-industriële maatschappij zal inhouden, in niet-westerse culturen onder invloed van de snel evoluerende technologie in het westen.

Deel I ziet de evolutie van deze wetenschap, de kenmerken en de studie van cultuur in het werkveld, de mens in een eeuwenlange evolutie. Deel II let op de taal en communicatie (o.a. taalvernieuwing bij Ute-Indianen en Seksisme in de Engelse taal), middelen van bestaan. III schouwt naar Seks en huwelijk, gezin, verwantschap, groepsvorming op grond van seks, leeftijd, enz. IV ziet de Politieke organisatie en sociale controle, Religie en magie, de functies, profetische bewegingen en Kunst, verbaal, Muziek, enz. V. onderzoekt de Cultuurwijziging in innovatie en verlies, opstand en revolutie, de toekomst, ook ten aanzien van structureel geweld, met hongersnood en vervuiling. In de rechter bovenhoek van de kaft staat: *Het boek van de teleaccursus*.

Het betreft geen gewoon klassiek boek. De blik is uiterst ruim, in de zin van antropobiologie in Nederland, met inbegrip van archeologie en taalwetenschap, een sociologie van buiteneuropese volken. Culturele antropologie overlapt aldus een reeks aparte disciplines, die we nauwelijks in een onderling contact bevroeden, met specialisatie in een enge en brede waaier.

De voorstelling van de tekst verloopt niet rechtlijnig, maar met kleine en zware hoofdstukken, kaderstukjes bij het begin of einde van een blad met bondige uitleg

als bijteksten in een hoek van een schoolbord, overschakelen van theorie naar praktijkgeval (Veldstudie!) als een vaardige illustratie. Zoals het kan in een cursus maakt u met een zelfde onderwerp kennis in verscheidene hoofdstukken, zo 'Profetische bewegingen' bij religie in IV en bij reacties op gedwongen veranderingen in V.

Het fotomateriaal is met uiterste zorg samengebracht. Menigmaal treft u op een bladzijde twee à drie kleurclichés. Een wereldkaart vooraan bewijst hoe de studie de hele wereld bestrijkt. Voor Europa bar weinig verwijzingen, o.a. Tory Islanders, Skolt Lapps, Vasilika.

De Bibliografie is uitvoerig, maar kent Vlaanderen niet. Daarna volgt de *Antropologiebeoefening in Nederland* met een lijst van 19 boeken. Geen uit Vlaanderen. Prof. Dr. Fr. Olbrechts was een tijdlang medewerker van F. Boas (zie voetnoot 1) en gaf in 1926 *Primitive Culture* uit, *An international Journal devoted to the Study of Social Anthropology*, met zijn adres: Mechelen, Belgium. Gelden deze feiten niet als een adelbrief?

Renaat van der Linden

(*) Marc JACOBS. *Volkskunde in het Interbellum. De Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek, een ontbrekende schakel?* Gent, 1989, 6-7 (met foto).

Nicole GARNIER. *L'imagerie populaire française. I. Gravures et taille-douce et en taille d'épargne.* Avec la collaboration de Marie Christine Bourjol-Couteron. Musée national des arts et traditions populaires. Ministère de la Culture, de la Communication, des Grands Travaux et du Bicentenaire, Editions de la Réunion des musées nationaux. Paris, 1990, 10 rue de l'Abbaye, 75006 Paris, 485, 1.334 ill.

Vlaanderen kan roemen op standaard-publikaties van Maurits de Meyer, o.a. *De volks- en kinderprent in de Nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw*, een kanjer van 622 p. met 184 ill. (1962). Er bestaat kans beide werken te vergelijken als de royale uitgave van een magistraal boek, als een unicum. Maurits de Meyer bracht en wetenschappelijke studie na de vroegere uitgaven *Histoire de l'imagerie populaire flamande* (Bruxelles, 1910) en *L'imagerie populaire des Pays-Bas* (Paris, s.d.) (1930), beide van E. van Heurck en G.J. Boekenoogen. Maurits de Meyer beklemtoonde de intense wisselwerking tussen Noord en Zuid, waar houtblokken van het ene fonds naar het andere verhuizen.

Het kapitaal werk van Nicole Garnier bestrijkt heel Frankrijk. De *Table des notices et illustration* (p. 50-465, ill. 1-1334) overschouwt Bourgogne, Centre, Pays de Loire, Poitou-Charantes, Bretagne, Normandie, Aquitaine, Midi-Pyrénées, Languedoc-Roussillon, Provence-Côte d'Azur, Rhône-Alpes, Picardie, Nord. Bij een oppervlakkig nazicht springt het geografisch karakter van de Catalogue in het oog.

In eerste instantie eist de *Introduction* de aandacht (p. 9-24) met een keur van 23 kleurillustraties (p. 25-48), parels van volks- en drukkunst!

De auteur ontleent in grote lijnen en in typische biezonderheden een tiental hoofdpunten.

De houtsnede start in 1379, als 'bois Protat' naar de naam van de drukker. Was de houtsnede bestemd voor druk op papier of op stof? In de 15de en 16de eeuw beoefenen grote artiesten de houtsnede, o.a. Albrecht Dürer. De houtsnede moet nochtans wijken voor de koper-

gravure in de geleerde middens. In Parijs leggen drukkers in het kwartier der Hallen de basis van de volksprent, ontleenen thema's bij de geëerde kunst, soms na een ruim verschuiven van de tijd, zodat houtsneden buiten een modeverschijnsel staan. Drukkers en uitgevers kopen en verkopen houtblokken. Volksprenten zijn niet bestemd om ingelijst te worden. Een duimspijker bevestigt ze aan de wand. In de loop van de 17de eeuw wint onder Vlaamse invloed de graveerkunst de bovenhand, in bepaalde gebieden van Parijs. De beoefenaars van de houtsnede verhuizen naar het platteland, waar fabrikanten van speelkaarten de kunst en kunde in ere houden.

De geschiedschrijving van de volksprent start pas in de 19de eeuw, o.a. in het tijdschrift *Mélanie*. In 1925 leggen Pierre-Louis Duchartre en René Saulnier de basis met *L'imagerie populaire française*. In 1944 bevestigen deze auteurs de waarde van straten en wijken: *L'imagerie parisienne de la rue Saint-Jacques*.

Sinds 1970 binden exposities de samenwerking van het Musée national des arts et traditions populaires en de Bibliothèque nationale. De uitgeverij Electa te Milaan wijdt een reeks publikaties aan de volksprenten in verschillende landen van Europa. (1)

Bestaat er kans in de huidige constellatie in Europa een globale visie van de volksprent in ons werelddeel, of belangrijke onderdelen althans te zien ontstaan?

Voor de studie van de volksprent is de kennis van verzamelingen vereist. In Parijs heeft Georges Henri Rivière het initiatief genomen voor het Musée national des Arts et Traditions populaires. Er volgen aanwinsten allerlei, een

systematische samenstelling van kollekties, aankoop van uitzonderlijke stukken. Private verzamelingen bij de zuiderburen blijken zeldzaam geworden. Het MNATP beschikt over een fantastische schat inzake volkskunst en -prenten, samen met het Cabinet des Estampes de la Bibliothèque nationale, en het Musée international de l'Imagerie te Epinal, de drie belangrijkste openbare schatkamers.

Is het mogelijk zich een vrij juist idee te vormen van de produktie van de volksprent(en) in Frankrijk? Onbegonnen werk. Daar zijn er miljoenen gedrukt. Hoeveel zijn er vernield? Van hoeveel zullen we nooit het bestaan ontdekken of vermoeden? Ze konden niet ontsnappen aan de zondvloed van de tijd. Pas van 1840 dateert een 'dépôt légal'. Elkeen beseft dat zulkdanige dienst vroeger onregelmatig funktioneerde. Sommige uitgevers beschouwden hun produktie dépôt légal onwaardig omdat ze slechts gekladder en heiligenbeelden op de markt brachten! Intussen weet niemand, welke de verhouding van de verloren volksprenten was en is.

Nicole Garnier doorgrondt verder andere wezenlijke brandpunten, zo:

Milieux producteurs: les imagiers. Talrijke geledingen van de maatschappij kunnen roemen op een graveur, drukker, colporteur, 'dominotier', d.i. fabrikant van behangpapier of van papier bestemd voor kaften van boeken, uitgever ...

Les sources d'inspiration ... Les fonctions de l'imagerie ... Zowel de werken van befaamde artiesten als de cultuur van geleerden en geëerden bieden inspiratie. De rol van volksprenten weerspiegelt zich op een magisch-religieus vlak, op gebied van volksopleiding, van feestelijk vertoon, als sieraad in de woning ... De religieuze volksprent is vooral bestemd om bescherming af te smeken en in te roepen.

Image et société onderzoekt de voorstellingen i.v.m. het menselijk bestaan, zoals de levens- en jaarcyclus, de levensfilozofie in allerlei richtingen: satire, in knarsetanden en pessimisme, van de 16de tot het einde van de 19de eeuw.

Spotternij met geld en verjongingsdrang of -kuren oogsten immer bijval.

Cadre de classement of het klassifikatiesysteem vertrekt met de verklaring, dat de auteur de geografische indeling boven de tematische verkiest, in aansluiting met vroegere publikaties. Dertien regionen. Indeling per tema: Goddienst is nummer 1, met Oud Testament, O.-L.-Vrouw, Kristus, mannelijke en vrouwelijke heiligen, andere godsdienstige prenten, met één, en meer onderwerpen. 2. Geschiedenis. Portretten en gebeurtenissen. 3. Maatschappij. 4. Letterkunde. 5. Militaire thema's. 6. Anere prenten: karikatuur, mengelingen, kalenders, wijzerplaten, dominoterie (zie boven).

16 nota's per prent. Indien er voldoende gegevens voorhanden zijn, kun je zestien aantekeningen aantreffen: naam van de graveur; inspiratiebron; naam van de uitgever en plaats van uitgave; inventarisnr.; specifieke aanwijzing: affiche, konfrerieblad; tekst; datering; techniek; afmetingen; verzameling; manier van verwerven en datum: kopen, gift; identieke druk in andere kollekties; bewaarplaats van de prent; wisselende kommentaar; zo uitvoerig mogelijke bibliografie.

Op blz. 50 *Table des notices et illustrations*. Voor de boven dertien aangehaalde regionen leest u de lijst van plaatsnamen en voor elke plaats de opgave der drukkers met hun aantal prenten, de blz. Waarop ze voorkomen. Het summier overzicht.

Dan gegevens per regio, stad, drukker en prent, met een totaal van 1.334 illustraties, een rekordcijfer en -prestatie. De verscheidenheid van onderwerpen kan men zich enigszins voorstellen, aan de hand van het klassifikatiesysteem en temata, boven aangehaald.

Een feit staat vast: eenieder vindt er zijn gading, sober of overvloedig.

Verzamelaars en vorsers, artiesten, leeraars allerlei, mode-ontwerpers, karikaturisten, militairen, architecten, speurders naar exotische figuren, moorden, canards, enz. Achteraan bevindt zich eerst een uitvoerige *Bibliographie, Expositions, Index iconographique* met

dubbele verwijzing, naar de kataloog en nota's, *Index des noms de personnes et de lieux*, met driedubbele verwijzing, naar de kataloog, de nota's, de hoofdstukken i.v.m. namen en plaatsen van uitgevers en uitgave.

Voor het gebied van de Nederlanden heeft de publikatie meer dan gewoon belang, omdat de uitstraling van prenten met tweetalige teksten (Frans en Nederlands) er aan bod komt, de verspreiding van bedevaartvaantjes een niet vermoede ruimte bekleedt, de uitgave van blazoentjes van broederschapen in de Nord een uitloper vormt.

Voor tweetalige prenten verstrekken we enkel Nederlandse tekst (Cambrai): *Den algemeynen watervloed - Gebed tot Onze Vrouwen van Gratie - Lof-Zang vang onze lieve Vrouwen van de zeven weeën* (nr. 854-55-56); *Den Heyligen Gervasius en Protasius, Broeders en Martelaars ...* (nr. 859); *Gebed tot de Heylige Anna*; *De Kerk-vergaedering van Vrankryk* (Assemblée du Concile National Français) (nr. 873); *De Jonkheyd van Paulus ende Virginia* (nr. 879); *Gebed tot onze Vrouwe van Goeden Toevlucht* (nr. 891); *Gebed tot onze Vrouwe van Goede Verlossing* (nr. 892); *Het Doopsel van Onzen Heer* (nr. 893); *Gebed tot Jesus om eene Goede dood te verkrygen* (nr. 897); *De ongelukken van Pirus en Thisbé in hunnen minnen-hondel* (sic) (nr. 915); in Lille: Lyderic, Grand Forestier de Flandres (nr. 1096); ibidem, La procession de Mons (nr. 1101).

L.-A.-J. Méline van Lille verspreidt in de eerste helft van vorige eeuw ca. 50 blazoenen voor menig broederschap, met typische voorstelling van een sinte); ook een reeks met profane voorstellingen, o.a. Napoleon, een tamboer, enz;

S.-H.-J. Brissy van Arras drukt 13 bedevaartvaantjes met een zeldzaam kenmerk. Alleen de sint en zijn/ haar attributen zijn afgebeeld, nooit een heiligdom. Bij de basis is een ruimte uitgespaard. Voor de vaantjes van Brissy is telkens de naam van de sint(e)(en) aangeduid met de aanwijzing van een patroenschap en het jaartal 1876. In de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel berusten zeven dusdanige vaantjes, maar zonder tekst in de beschikbare ruimte onderaan. Bij Brissy treffen we een paar zeldzame verklaringen aan: Eloy, patron des serruriers; Nicolas, patron des grainetiers; Pierre et Paul, patrons des maçons ...

De volksprent, l'imagerie populaire française, toont een frisse wereld vol kleurrijke bekoorlijkheid, door de rijke variëteit van de onderwerpen, de prettige kleuring der prenten, in de hoogstaande waarde van een waarachtige wetenschap, in een onomstootbaar bewijs dat literaire en artistieke tradities van de middeleeuwen en renaissance in ware glans blijven voortleven.

Nicole Garnier, in samenwerking met Marie Christine Bourjol-Couteron heeft een wezenlijk standaardwerk tot stand gebracht, waarvoor niet alleen Fransen, maar doorheen heel Europa, lieden die belang stellen in de volkskunst en volkskunde, haar hulde en een eresaluut betuigen.

Renaat van der Linden

Vaantje zonder tekst
in de KMKG te Brussel.
Hier de H. Aubertus.

Liber Amicorum Prof. Dr. Jozef VAN HAVER, aangeboden naar aanleiding van zijn vijftenzestigste verjaardag. Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde, Brussel, 1991, 614, ill., F. 1.600 (te verhogen met F 150 verzendingskosten).

Tussen de biografie *65 jaar Jozef Van Haver*, door Alfons Roeck, een inleiding vol verdiende lofprijzingen die een licht werpt op de geleerde professor, de publicist, zijn aanleg als organizer, zijn bezielende stimulering in menige commissie en genootschap, zijn vrijetijdsbesteding, en toewijding als echtgenoot, vader en grootvader, en de Tabula gratulatoria met een lijst van drie- tot vierhonderd hoogstaanden en vooraanstaanden, biedt de publikatie u drieënvijftig bijdragen, waarvan, vanzelfsprekend, het leeuwendeel de volkskunde in de ruimste zin behelst. Ook linguïsten, juristen en lexicografen hebben hun medewerking verleend.

Er bestaat mogelijkheid de auteurs een na een aan te halen in een voorzichtige analyse en syntese. We geven er de voorkeur aan de artikels zo mogelijk per thema te schikken en te schiften.

Volksverhalen, volksdevotie en -geloof behalen terstond een hoge score. Het streven om een bijdrage aan een punt te lijmen houdt wezenlijk gevaar in. Een bijdrage kan rustig en lustig menig raakpunt insluiten. Elkeen met een gemotiveerde attentie voor het volksleven dient de hele feestbundel uit te pluizen.

Volksverhalen starten met Hugo Arens: *Een Waas volksverhaal uit 1587*, aan de hand van de omstreden pastoor Henricus Costerius. Alfons Roeck raakt met *Leuvense Volksverhalen* de verhouding tussen de traditionele trant en het actuele moppenarsenaal en de 'urbain legends'. E. Tielemans let op de evolutie van een heldin uit een oud verhaal tot een huidige stripfiguur in *Van 'Juffer zonder Kop' tot 'Jolige Juffer'*. *Van volksverhaal tot stripverhaal. De evolutie van een sage van 1875 tot 1987*.

Marcel Van den Berg ontleedt *Liefde en erotiek in de Antwerpse sage*. Ook magie, heksen en tovenaars o.a. spelen er een belangrijke rol.

Bruggeling ontmoet mens-ooievaar in de Sinai van Dirk Callewaert bevat menig verhaal, o.a. dit van de mens-ooievaar, met de gedaanteverwisseling, de tocht van trekvogels in bepaalde seizoenen. De bijdrage verdient een label van polyvalent, met raakpunten voor rubrieken: zeden, toverwereld, e.a.

Volksdevotie krijgt aandacht langs Willy L. Braekman in *Een onverbetterlijke belezer uit West-Vlaanderen (1623-1641)*: Rogier Notholf, oud-wever, befaamd voor het belezen van betoverde mensen en dieren. P.J. Foulon bindt muziek en vrome traditie in *Tambours et fifres d'Entre Sambre-et-Meuse*. Jean Fraikin onderzoekt aspecten van *Traditions et croyances populaires: une page oubliée de l'oeuvre de Godefroid Kurth*, l'illustre historien liègeois, militant chrétien. Jan Gerits bezorgt commentaar en tekst van *Een 17de-eeuws processiespel voor Sint-Gertrudis te Vorst-Kempem*. Walter Giraldo woont de hedendaagse vieringen van Sint-Antonius-abt bij doorheen Vlaanderen: *Sanctus Antonius Abbas redivivus, een bijdrage tot de Gegenwartsvolkskunde*. Marcel Kocken ontdekt in *Ende condempneren u bij desen te gaen eenen wech van hier naer ... 18de eeuwse rechtspraak in de ambachtskamer van de Mechelse visverkopers* dat in de vonnissen de meest uitgesproken straf de bedevaart was, vaak naar onvermoede bestemmingen. Alfons K.L. Thijs verstrekt eerste resultaten van een terreinverkenning: *Toverij in contrareformatorisch Antwerpen*. In bestrijding van toverij streeft de religieuze en wereldlijke autoriteit o.a. naar een sociale disciplinerende en religieuze gelijkstelling van lagere klassen. Roeland Van de Walle ziet de foutieve toewijzing van een beeld aan Sint-Antonius-Abt en omlijnt attributen en leven van een zonderling figuur: *Broeder Juniperus. Kandidaat-patroon der jeneverstokers?*

Muziek laat ook van zich horen. Hubert Boone groepeerde ook van *Gestreken en geschraapte pseudo-bassen in Vlaanderen en Wallonië* in hun ergologie en terminologie, speeltechniek, geschiedenis en verspreiding. (Zie P.J. Foulon inzake Volksdevotie, tambours et fifres, la musique)

W.E.F. Verlonje beleefde de tocht van een caféorgel uit Aalst naar het Orgelmuseum te Brugge, met uitbaters en benamingen van de herberg, de Mortier Orchestrions, het repertoire, de naamverklaring: *Het orgel 'De zwarte Kat'*.

Dieren krijgen langs verschillende facetten een rol: *L'abeille dans le folklore ardennais* van Leon Marquet, met uitweidingen over volksgeloof, produktie allerlei en dies meer. Marcel Messiaen betitelt terecht: *Haring, proletariër aller vissen* in allerlei gradaties, langs proza en dicht, spreuken, volksgeloof en -geneeskunde. Adolf Temmerman kent mollenvangers met *Een stuiver voor een mol of 'k steek hem weer al in zijn hol* in de typering, verhalen, wreedheid jegens dieren, wetenswaardigheden allerlei o.a. literatuur, bijgeloof, kwakzalvers, mode. (Zie Volksdevotie M. Kocken ... visverkopers, Volksverhalen D. Callewaert ... mens-ooievaar)

Personalia vergen evenzeer een plaats. Jean Fraikin belicht *Godefroid Kurth* (zie boven Volksdevotie). Jean Ockeleij neemt twee decennia van een gasthuis onder de loep met de klemtoon op de rol en verdiensten van de overste Zr. Josina Beeckman: *Het gasthuis te Asse onder Zr. Josina Beeckman (1703-1722)*.

Paul Servaes erkent de jeugdervaring van Emile Verhaeren in een verhaal over de jaarmarkt: *Emile Verhaeren en de jaarmarkt van Opdorp*, in vergelijking o.a. met Stijn Streuvels. Donaat Sniijders beschouwt de emigratie in het begin van de eeuw en een contrast: de kiezeluitbating van Graadje Smeets die het werkvolk uit de vreemde wist weg te houden: *De man die toch maar niet Amerikaan werd*. Contra landverhuizing dus.

De rubriek **Zeden en gebruiken, feesten, spelen**, bevat vooraan de levens-

loop. Enkele bijdragen stromen er samen. *Nieuwe tendensen in de Vlaamse gebruiken omtrent geboorte en doop* van René Haeseryn passen er als begin bij, evenals *Taboes en volkstaal m.b.t. zwangerschap* van Stefaan Top die steunt op 18 recente Leuvense licentiaatsverhandelingen. *Gebruiken bij dood en begravenis in W.-Brabant* van R. Mertens bieden een antipodisch raam.

De oudste grafkruisen in het Land van Schelde, Maas en Beneden-Rijn van Jaak Nijssen sluiten in een ruim gebied dan, er onmiddellijk bij aan. *Van vrijen en niet-trouwen in het Antwerpse in vroegere eeuwen* behandelt Robert Van Passen aan de hand van 15de- en 16de-eeuwse akten uit Antwerpse schepenregisters. Spaak gelopen vrijages konden leiden tot burgerlijke overeenkomsten. Jean-Pierre Ducastelle delft 'le bricolet' op, een verdwenen kegelspel uit het gebied van Ath: *Le bricolet, un jeu régional d'Ath*.

Beroepen, volkskunst en -nijverheid impliceren enkele artikels. Daniel Ostyn legt een brede grondslag voor beoefening en uitbreiding: *Kunstwerken als iconografische documentatie over het volksleven. Kritiek en methode*. Een 600-tal schilderijen in Antwerpse verzamelingen vragen onderzoek, in teamwork en met kritische zin. Eugeen Van den Broeck, zelf ontwerper van ex-librissen, richt zich naar *Banvloeken bij ex-libris* m.b.t. het eigendomsrecht en bezweringsformules. Ikonografie op en top. Patricia Vansummeren behandelt *Knipkunst uit het Volkskundemuseum te Antwerpen*: knipwerk in de zuiverste vorm, zogenaamde 'Spitzenbilder', e.a. Rik Uytterhoeven wijst op de rijkdom van *De Maetschappij der Baerdscheerders van Loven (1839-1858)* voor hun reglementen en uitgaven allerlei, lui voor de opsmuk.

16de-eeuwse boerenwoningen voorzien van vakwerkmuren met decoratieve baksteenvulling in het Veurne-Ambachtse Houtland van J. Termote behandelt bouwtechniek en vormen van volkskunst tegelijk. Jan Theuwissen beschrijft vormen van *Het molbord, meer gezien dan*

verwacht (geen verband met mol), een landbouwwerktuig waarvoor geen keurige verklaring voorhanden is. Renaat van der Linden geeft de auto weer in het remmen van de vrijheid, in humor en spot, keuze uit zijn 400 karikaturen: *De auto en zijn karikatuur. Riant varianten*. W.P. Dezutter stelt *Twee Rokersstoelen uit de 19de eeuw* (uit zijn Museum v. Volkskunde te Brugge) in het kader van woon- en rookcultuur in binnen- en buitenland, inzake produktie-centra en verspreiding. Henri Vannoppen laat een woning in één nacht optrekken: *Een huis op erfpacht of op jaarschaar of een huis voor 99 jaar in Midden-Brabant* aan de hand van voorbeelden, sociale en juridische gevallen. *Het enige en ook onvoltooide landjuweel der kolveniers (1527-1539-156)* leidt, aan de hand van Eugeen Van Autenboer, langs Nijvel, Antwerpen en Bergen-op-Zoom, met wedstrijden van schuttersgilden, nagevolgd door rederijkerskamers, in de 15de en 16de eeuw aan Brabanders voorbehouden: de landjuwelen.

Frank Peeters roept vroegere glorie op: *Verdwenen en vergeten volkstheater: de Antwerpse Hippodroomschouwburg 1907-1913*.

Jan M. Goris ontleedt *Transvaal in de volkskunde, vooral in het volksleven van Vlaams-België* met de historische ach-

tergrond, stimulerende factoren van de Vlaming voor de Boerensympatie, de uitingen in het volksleven hier. Marc Laenen schouwt naar het verleden, heden en de toekomst van *Het openluchtmuseum te Bokrijk, een museum in ontwikkeling*, langs nieuwe standpunten, de evolutie van de maatschappij voor het verzamelbeleid, in de cultuuroverdracht, met een programmatie afgestemd op het grote publiek. Lest best: Maurits Broeckhove met *Grondslagen van de volksweerwijsheid* die hij illustreert met weergezegden en -spreuken m.b.t. het te verwachten weer en de kalender. Menigeen wil over het weer meepraten.

Volkskunde in glans en glorie. Een rijke oogst. Verleden en aktualiteit en zelfs toekomst!

De behandelde temata kunt u, in grote lijnen, rangschikken volgens het klassifikatieplan Ed. Hoffmann-Krayer: Museum I B, Transvaal Verzamelingen I D, Gebouwen III, Beroep, Volkskunst- en Nijverheid VI, Levensloop X B, Rederijkers X B 9, Volksdevotie XII, Dieren XIV C, Weder XIV D, Muziek XVII, Volksverhaal XVIII, Volkstoneel XIX, Humor XXI D.

Renaat van der Linden

INHOUD OOSTVLAAMSE ZANTEN JG. 67 (1992)

I. VOLKSKUNDE ALGEMEEN

Bibliografie, verenigingen, kongressen, musea, tentoonstellingen.

1. L. BEYENS e.a. K.B.O.V. Verslag '91. R. Van de Walle Mus.	208
2. R. VAN DE WALLE. Federatie v. Volkskunde in Vlaanderen	82
3. E. BOERRIGTER-J. DE GRAUWE. Meerhemmuseum. <i>R.v.d.L.</i>	78
4. NOUBAR BOYADJIAN. Museum, grootst aantal harten. <i>R.L.</i>	148

Personalia

5. A. Thijs en E. Van Autenboer	79
6. Jef Nijs en stripheld Jommeke. <i>R.v.d.L.</i>	154
7. A.J. FLORIZOONE. Meli, mijn leven. <i>R.v.d.L.</i>	230
8. Liber Amicorum Prof. Dr. J. Van Haver. <i>R.v.d. Linden</i>	275
9. Hulde aan Prof. Dr. Willy L. Braekman. <i>Redactie</i>	218

Grondslag. Methodiek

10. Redactie. Ten geleide.	2
11. W.A. HAVILAND. Culturele Antropologie. Ontmoeting met culturen. <i>R.v.d.L.</i>	270
12. R.v.d. LINDEN. Volks monument. Volkskundige enquête	73
13. R.v.d. LINDEN. Europa. Studie van Volksleven. Karnaval	84
14. Redactie. P. De Keyser "Het Instituut voor Heemkunde"	267
15. Alfons de Cockprijs 1993	269

Verzameling van dokumenten. Nederlands, Frans, Duits taalgebied

16. E. DEMUYT. Religieuze Broederschappen. Merksem 1745-1914	17
17. F. VAN BOST. Het Ganzenbord in Vlaanderen. <i>Broeckhove</i>	72
18. N. GARNIER. L'imagerie populaire française	272
19. W. GIRALDO. Nieuwe gewaden v. de Duitse volksdevotie	233
20. Zie nr. 8. Liber Amicorum Prof. Dr. J. Van Haver	
21. J.J. HEIRWEGH-J. VAN BELLE. Saints patrons des métiers en Belgique. <i>W. Giraldo</i>	77
22. A.K.L. THIJS. Van Geuzenstad tot katholiek bolwerk. Betekenis van de kerk in contrarefor- matisch Antwerpen	212

III. GEBOUWEN

23. Zie nr. 3. Meerhemmuseum. Huize Sint-Jan De Deo	
24. Zie nr. 30. Columbia, verdwenen likeurstokerij	
25. M. BROECKHOVE. Over Sint-Eligius te Merelbeke naar aanleiding van de restauratie van zijn geklasseerde kapel.	249

IV. VOORWERPEN

26. Gewone en gouden spuitpistolen. Zie nr. 36	

V. TEKENS EN UITHANGBORDEN

27. H. DARAS. H. Apollonia, nr. 47. Relikwieën, nr. 48.	

VI. TECHNIEK. BEROEPEN. VOLKSKUNST. NIJVERHEID

28. Zie nr. 12. Volkskundig monument. Enquête. Ganzenbord, nr. 17.	
29. Doopakke. Zie nr. 40. Spuitpistolen, nr. 36.	
30. J. DE VUYST. Columbia, likeurstokerij te Borsbeke. Naamgeving. Etiketten. Karnaval	179
31. Stripheld. Zie nr. 6. Gekroonde Honingkoek. Zie nr. 38.	
32. L'imagerie populaire française. Zie nr. 18.	
33. J. LENSELINK. Vuurwerk door de eeuwen heen. <i>R.v.d.L.</i>	232

34. Religieuze broederschappen, zie nr. 16. Reuzen, nr. 41 en 42.
 35. Geuzenstad tot katholiek bolwerk, nr. 22.

VIII. VOLKSDRACHTEN. SIERADEN

36. R.v.d. LINDEN. Spuitpistolen. Tatoeëren van voertuigen. 261

IX. VOEDING

37. H. VANDOMMELE. Kapucijner tot Doperwt. *M. Broeckhove* 16
 38. R.v.d. LINDEN. Honingkoek en Peperkoek. *W. Giraldo* 126
 39. Wijn en koeken, nr. 6. Honing, nr. 7. Likeur, nr. 30.

X. ZEDEN EN GEBRUIKEN. LEVENS- EN JAARCYCLUS. SPEL. FEEST

40. R.v.d. LINDEN. Doopakte en -suiker voor orgel. 150
 41. C. MELCKENBEECK. Vlaamse reuzen in Spanje 83 en 154
 42. M. DAEM. Gentse ommegangsreuzen, -dieren 17de eeuw. 87 en 155
 43. G. EVERAERT. Gentse "ghesellen vd. conste". St.-Valentijn 152
 44. A. BLOK. Bokkerijders. Roversbenden en geheime genootschappen in de landen van Overmaas (1730-74) *D. Lamarcq* 213
 45. Kamaval, nr. 13. Vuurwerk, nr. 33. Ganzenbord, nr. 17.

XI. SOCIALE EN RECHTERLIJKE VOLKSKUNDE

46. H. DEMAREST. Gents-Brugse winden in de "Zaek Anna-Bella". 1860-61. Ontvoering van minderjarige. Drie advocaten 99

XII. VOLKSGELOOF

47. H. DARAS. St.-Apollonia 1991-92. Prov. Antwerpen, Brabant. 39, 133, 187
 48. A. MARTENS. Verering relikwieën Blandinus en Laeta te Hansbeke. Relieken in dekenij Deinze. 3
 49. Religieuze broederschappen. Merksem 1745-1914, nr. 16
 50. Saints patrons des métiers, nr. 21. Antwerpen katholiek bolwerk, nr. 22. Meerhemmuseum. Huize St.-Jan, nr. 3.
 51. R.v.d. LINDEN, St.-Hubertusviering in St.-Denijs-Boekel. 151
 52. P. de SAINT-HILAIRE. Geneesheiligen. *R.v.d.L.* 149
 53. St.-Valentijn, nr. 43. Duitse volksdevotie, nr. 19. Kerkliedboeken, nr. 61.
 54. H. Eligius te Merelbeke, nr. 25.
 55. M. PIETERS. Barbalooi. Nieuwe heilige. 265
 56. L'imagerie populaire française, nr. 18.

XIII. VOLKSGENEESKUNDE

57. Geneesheiligen, nr. 52. Museum met aantal harten, nr. 4

XIV. VOLKSWETENSCHAP. PLANTEN- EN DIERKUNDE

58. Doperwt, nr. 37. Ommegangsdieren, nr. 42.

XVI. VOLKSPOEZIE. VOLKSLIED

59. W.L. BRAEKMAN. Moord te Erembodegem:marktlied uit 1871. Kluchtlied en "Aanspraak van eenen Heer" 127
 60. L. GELBER. Oorlog, vrede in levende Vlaamse volkslied. 219
 61. A. BOONE. Nederlandstalige Kerkliedboeken der Jezuiten: 17de tot 19de eeuw. 238
 62. Zaek Anna-Bella. 1860-61. Vijf liederen (advokaten), nr. 46.

XVII. MUZIEK, DANS, UITROEPEN

63. Karnaval, nr. 13 en 30. Orgeltje, nr. 40.

XVIII. VOLKSVERHAAL

64. R.v.d. LINDEN. Een fiets, moto, mercedes bij de hemelpoort.

XIX. VOLKSTONEEL

65. 'Ghesellen vanden conste'. Rederijkers, nr. 43.

XXI VOLKSTAAL

66. Liedereren, nr. 60, 61, 62, 25 (lied H. Eligius)

XXII. NAMEN

67. Kapucijner, n. 37. Likeuren. Exotische namen, nr. 30.

ILLUSTRATIES Jg. 67 (1992)

1-2. Reliekbuste HH. Blandinus en Laeta 5; **3.** Catacombe 7; **4-17.** i.v.m. H. Apollonia 42-59: kapel, vaandel, beeld, litanie, affiche; **18.** Kaft Ganzenbord 72; **19-20.** Hobokenaar en Gildekoning Mazenzele 74; **21-22.** Belleman Ronse en Pekker Izegem 76; **23.** Stichting Federatie 82; **24.** H. Bloedt 91; **25-28.** Lied Anna-Bella 113-14-16-20; **29.** Opdracht gevangenen 124; **30.** Adv. Goenens 125; **31-32.** Lied Slimme Marjan en Aanspraak Heer 131; **33-42.** Apollonia: kapel, beeld, ex-voto's, gebed, zak met 32 munten 134 passim 147; **43-44.** Hubertusvaantje 151; **45-74.** H. Bloedt, affiches, programma, symbolische dieren i.v.m. Gentse reuzen 158 passim; **75-106.** Likeurstokerij, etiketten, enz. 180-184; **107-120.** H. Apollonia Pamel, Wange, affiche J. Ruusbroec 187-207; **121-128.** muziek Kinderlied 220-230; **129-135.** Sint-Eligiuskapel te Merelbeke. Vaantjes S. Eloy 251-260; **136-142.** Spuitpistolen. Sieraad auto 261-264; **143-144.** Barbalooi 265; **245.** Vaantje H. Aubertus 274.

INDEX OP AUTEURS EN AANGEHAALDE PERSONEN

BALTHAZAR H., 78
BEYENS L., 208
BLOK A., 213
BOERRIGTER E. 78
BOONE A., 248
BOURJOL-COUTERON M.C. 272
BOYDJAN N., 148
BRAEKMAN W.L., 127, 218, 231
BROECKHOVE M., 16, 72, 249
DAEM M., 87, 155
DARAS H., 39, 133, 187
DE BACKER C., 232
DE GRAUWE J., 78
DE KEYSER P., 267
DEMAREST H., 99
DEMUYT E., 17
DE VUYST J., 179
ELOY A., 208
EVERAERT G., 152
FLORIZOONE A.-J., 230

GARNIER N., 272
GELBER L., 219
GIRALDO W., 77, 126, 237
HAVILAND W.-A. 270
HEIRWEGH J.-J., 77
LAMARCO D., 214
LENSELINK J., 232
MARTENS A., 3
MELKENBEECK C., 83, 154
PIETERS M., 266
THIJS A.-K.-L., 79, 213
VAN AUTENBOER E., 79
VAN BELLE J., 77
VAN BOST F., 72
VAN DER LINDEN R., 73, 80, 84, 126, 148, 149, 150, 151, 154, 213, 218, 232, 264, 271, 274, 277
VAN DE WALLE R., 83, 208
VAN HAVER J., 275
VANDOMMELE H., 16